श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्रीभगवद्गीता माहात्म्यप्रारंभः ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ गीतायाश्चैवमाहात्म्यंयथावत्सूतमेवद ॥ पुराणं मुनिनाप्रोक्तंव्यासेनमुनिनोदितम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ पृष्टं भवद्भिरृषिभिर्यद्गोप्यं पुरातनम् ॥ शक्यतेकेन वैवक्तुंगीतामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ २ ॥ कृष्णोजानातिवैसम्यक्किंचित्कुन्तीसुतः फलम् ॥ व्यासो वा व्यासपुत्रो वा याज्ञ

वल्क्योथ मैथिलः ॥ ३ ॥ अन्येश्रवणतः श्रुत्वा
लेशंसंकीर्त्तयन्तिच ॥ तस्मात्किंचिद्वदाम्यत्र
व्यासस्यास्यान्मयाश्रुतम् ॥ ४ ॥ सर्वोपनि
षदोगावोदोग्धागोपालनन्दनः ॥ पार्थोवत्सः
सुधीर्भोक्तादुग्धंगीतामृतंमहत् ॥ ५ ॥ सारथ्य
मर्जुनस्यादौकुर्वन्गीतामृतंददौ ॥ लोकत्रयोप
कारायतस्मैकृष्णात्मनेनमः ॥ ६ ॥ संसारसा
गरंघोरंतर्तुमिच्छतियोनरः ॥ गीतानावंसमासा

ह्यपारंयातिसुखेनसः ॥ ७ ॥ गीताज्ञानंश्रुतंनैव
सदैवाभ्यासयोगतः ॥ मोक्षमिच्छति मूढात्मा
याति बालकहास्यताम् ॥ ८ ॥ येशृण्वन्ति
पठन्त्येव गीताशास्त्रमहर्निशम् ॥ नतेवैमानुषा
ज्ञेयादेवरूपानसंशयः ॥ ९ ॥ गीताज्ञानेनस
म्बोधंकृष्णःप्राहाऽर्जुनायवै ॥ मोक्षस्थानंपरंपार्थं
सगुणंवाऽथनिर्गुणम् ॥ १० ॥ सोपानाष्टशतैरे
वंपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ मरुनिर्मोचनंपुंसां जल

स्नानंदिनेदिने ॥ ११ ॥ सकृद्गीताम्भसिस्नानं संसारमलनाशनम् ॥ परास्यान्नश्रुतंज्ञानंतस्मि
ञ्श्रद्धानभावना ॥ १२ ॥ गीतायाश्चनजानाति पठनंनैवपाठनम् ॥ सएवमानुषेलोकेमनुजोवि
डराहकः ॥ १३ ॥ तस्माद्गीतांनजानातिनाध मस्तत्परोजनः ॥ धिक्तस्यमानुषंदेहं धिग्ज्ञानं
कुलशीलताम् ॥ १४ ॥ गीतार्थंनविजानाति नाधमस्तत्परोजनः ॥ धिक्शरीरंशुभंशीलंविभ

वंसद्गृहाश्रमम् ॥ १५ ॥ गीताशास्त्रंनजानाति
नाधमस्तत्परोजनः ॥ धिक्प्रागल्भ्यंप्रतिष्ठांच
पूजांमानमहत्तमम् ॥ १६ ॥ गीताशास्त्रेरति
र्नास्तिसर्वंतन्निष्फलंजगुः ॥ धिक्तस्यज्ञानमा
चारं व्रतंनिष्ठांतपोयशः ॥ १७ ॥ गीतार्थपठनं
नास्तिनाधमस्तत्परोजनः ॥ गीतागीतंनयज्ज्ञा
नंतद्विद्ध्यासुरसंमतम् ॥ १८ ॥ तन्मोघंधर्म
रहितंवेदवेदान्तगर्हितम् ॥ तस्माद्धर्ममयीगीता

सर्वज्ञानप्रयोजिका ॥ १९ ॥ सर्वशास्त्रमयीय
स्मात्तस्माद्गीताविशिष्यते ॥ योधीतेनित्यगी
तांचदिवारात्रौयथार्थतः ॥ २० ॥ स्वपञ्जाग्र
च्चलँस्तिष्ठञ्छाश्वतंमोक्षमाप्नुयात् ॥ शालग्रा
मशिलायांतुदेवागारेशिवालये ॥ २१ ॥ तीर्थेन
द्यांपठेद्यस्तु वैकुण्ठंयातिनिश्चितम् ॥ देवकी
नन्दनःकृष्णो गीतापाठेन तुष्यति ॥ २२ ॥
यथानवेदैर्दानेन यज्ञतीर्थव्रतादिभिः ॥ गीताधी

ताचयेनापिभक्तिभावेनचेतसा ॥ २३ ॥ तेनवे
दाश्चशास्त्राणिपुराणानिचसर्वशः ॥ योगिस्थाने
सिद्धपीठेशिलाग्रेसत्सभासुच ॥ २४ ॥ यज्ञेच
विष्णुभक्ताग्रेपठन्यातिपरांगतिम् ॥ गीतापाठं
चश्रवणंयःकरोतिदिनेदिने ॥ २५ ॥ क्रतवोवा
जिमेधाद्याः कृतास्तेनसदक्षिणाः ॥ यः शृणोति
चगीतार्थंकीर्तयत्येवयः पुमान् ॥ २६ ॥ श्रावये
च्चपरार्थंवैसप्रयातिपरंपदम् ॥ गीतायाःपुस्तकं

नित्यं योऽर्चयत्येवसादरम् ॥ २७ ॥ विधिना भक्तिभावेनतस्यपुण्यफलंशृणु ॥ सकलाभूः कृतातेनयज्ञस्तंभवतीकिल ॥ २८ ॥ कृतानि सर्वतीर्थानिदानानिचबहून्यपि ॥ भूतप्रेतपिशा चाद्यास्तत्रनप्रविशंतिवै ॥ २९ ॥ अति चारोद्भवंदुःखं परेणापिं कृतंचयत् ॥ नोपस र्पंतितत्रैवयत्रगीतार्चनंगृहे ॥ ३० ॥ तापत्रयो द्भवापीडानैवव्याधिभयंक्वचित् ॥ नशापोनैवपा

पञ्चदुर्गतिर्नारकीनच ॥ ३१ ॥ देहोमेयः षड्
तेवैनबाधन्तेकदाचन ॥ भगवत्परमेशानेभक्ति
रव्यंभिचारिणी ॥ ३२ ॥ जायतेसततंतत्र
यत्र गीताभिवन्दनम् ॥ प्रारब्धं भुञ्जमानोपि
गीताभ्यासरतः सदा ॥ ३३ ॥ स मुक्तः
ससुखीलोकेकर्मणानोपलिप्यते ॥ महापापादि
पापानिगीताध्यायीकरोतिचेत् ॥ ३४ ॥ नकि
ञ्चित्स्पृशतेतस्यनलिनीदलमम्भसा ॥ अनाचा

रौद्रत्वंपापमवाच्यादिकृतंचतत् ॥ ३५ ॥ अभ
क्ष्यभक्षजं दोषमस्पर्शस्पर्शजंतथा ॥ ज्ञानाज्ञा
नकृतंनित्यमिंद्रियैर्जनितंचयत् ॥ ३६ ॥ तत्स
र्वंनाशमायातिगीतापाठेनतत्क्षणात् ॥ सर्वत्रप्र
तिभुक्त्वाचप्रतिगृह्यचसर्वशः ॥ ३७ ॥ गीतापा
ठंप्रकुर्वाणोनलिप्येतकदाचन ॥ रत्नपूर्णांमहींस
र्वांप्रतिगृह्याविधानतः ॥ ३८ ॥ गीतापाठेनचैके
नशुद्धःस्फटिकवत्सदा ॥ यस्यान्तःकरणंनित्यं

गीतायांरमतेसदा ॥ ३९ ॥ सर्वाग्निकःसदाजा
पीक्रियावान्सचपण्डितः ॥ दर्शनीयः सधनवान्
सयोगीज्ञानवानपि ॥ ४० ॥ सएवयाज्ञिको
याजीसर्ववेदार्थदर्शकः ॥ गीतायाः पुस्तकंयत्र
नित्यपाठश्चवर्त्तते ॥ ४१ ॥ तत्रसर्वाणितीर्थानि
प्रयागादीनिभूतले ॥ निवसन्तिसदादेहेदेहशेषे
पिसर्वदा ॥ ४२ ॥ सर्वेदेवाश्चऋषयोयोगिनः
पन्नगाश्च ये ॥ गोपालबालकृष्णोपिनारदोध्रुवपा

षैदैः ॥ ४३ ॥ सहायोजायतेशीघ्रंयत्रगीताप्र
वर्तते ॥ यत्रगीताविचारश्चपठनंपाठनंतथा
॥ ४४ ॥ तत्राहंनिश्चितंपार्थनिवसामिसदैवहि ॥
गीतामेहृदयंपार्थगीतामेसारमुत्तमम् ॥ ४५ ॥
गीतामेज्ञानमत्युग्रंगीतामेज्ञानमव्ययम् ॥ गीता
मेचोत्तमंस्थानंगीतामेपरमंपदम् ॥ ४६ ॥ गीता
मेपरमंगुह्यंगीतामेपरमोगुरुः ॥ गीताश्रयेऽहं
तिष्ठामिगीतामेपरमंगृहम् ॥ ४७ ॥ गीताज्ञानं

समाश्रित्यत्रिलोकींपालयाम्यहम् ॥ गीतामेपर
माविद्याब्रह्मरूपानसंशयः ॥ ४८ ॥ अर्धमात्राक्ष
रानित्यमनिर्वाच्यपदात्मिका ॥ गीतानामानि
वक्ष्यामि गुह्यानिशृणुपाण्डव ॥ ४९ ॥ कीर्त्त
नात्सर्वपापानिविलयंयान्तितत्क्षणात् ॥ गी
तागंगाचगायत्री गीतासत्यापतिव्रता ॥ ५० ॥
ब्रह्मावलीब्रह्मविद्या त्रिसंध्यामुक्तिगेहिनी ॥ अर्ध
मात्राचिदानन्दाभवघ्नीभ्रान्तिनाशिनी ॥ ५१ ॥

वेदत्रयी परानन्तातत्त्वार्थज्ञानमञ्जरी ॥ इत्येता
निजपेन्नित्यंनरोनिश्चलमानसः ॥ ८२ ॥ ज्ञान
सिद्धिंलभेच्छीघ्रंतथान्तेपरमंपदम् ॥ पाठेऽसम
र्थःसंपूर्णेतदर्धंपाठमाचरेत् ॥ ८३ ॥ तदागोदान
जंपुण्यंलभतेनात्रसंशयः ॥ त्रिभागंपठमानस्तु
सोमयागफलंलभेत् ॥ ८४ ॥ षडंशंजपमानस्तु
गङ्गास्नानफलंलभेत् ॥ तथाध्यायद्वयंनित्यंपठ
मानोनिरन्तरम् ॥ ८५ ॥ इंद्रलोकमवाप्नोतिक

ल्पमेकंवसेद्ध्रुवम् ॥ एकमध्यायकंनित्यं पठते
भक्तिसंयुतः ॥ ५६ ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति गणो
भूत्वावसेच्चिरम् ॥ अध्यायार्द्धंच पादं वा नित्यं
यःपठते जनः ॥ ५७ ॥ समेतिरविलोकंच मन्व
न्तरसमाशतम् ॥ गीतायाःश्लोकदशकंसप्तपञ्च
चतुष्टयम् ॥ ५८ ॥ त्रिद्व्येकमेकमर्धंवाश्लो
कानांयः पठेन्नरः ॥ चंद्रलोकमवाप्नोतिवर्षाणा
मयुतंतथा ॥ ५९ ॥ गीतार्थमेकपादंच श्लोक

मध्यायमेवच ॥ स्मरंस्त्यक्त्वाजनोदेहंप्रयातिप
रमंपदम् ॥ ६० ॥ गीतार्थंवापिपाठंवाशृणुया
दन्तकालतः ॥ महापातकयुक्तोपिमुक्तिभागीभ
वेज्जनः ॥ ६१ ॥ गीतापुस्तकसंयुक्तःप्राणांस्त्य
क्त्वाप्रयातियः ॥ वैकुंठंसमवाप्नोतिविष्णुनास
हमोदते ॥ ६२ ॥ गीताध्यायसमायुक्तोमृतोमा
नुषतांव्रजेत् ॥ गीताभ्यासंपुनःकृत्वालभतेमुक्ति
मुत्तमाम् ॥ ६३ ॥ गीतेत्युच्चारसंयुक्तोम्रियमा

गोगतिंलभेत् ॥ यद्यत्कर्मचसर्वत्रगीतापाठप्र
कीर्तिमत् ॥ ६४ ॥ तत्तत्कर्मचनिर्दोषंभूत्वापू
र्णत्वमाप्नुयात् ॥ पितॄनुद्दिश्ययः श्राद्धेगीतापाठं
करोतिवै ॥ ६५ ॥ संतुष्टाः पितरस्तस्य निरया
द्यांतिस्वर्गतिम् ॥ गीतापाठेनसन्तुष्टाः पितरः
श्राद्धतर्पिताः ॥ ६६ ॥ पितृलोकंप्रयान्त्येव
पुत्राशीर्वादतत्पराः ॥ गीतापुस्तकदानंच धेनु
पुच्छसमन्वितम् ॥ ६७ ॥ कृत्वाचतद्दिनेसम्यक्

कृतार्थोजायते जनः ॥ पुस्तकं हेमसंयुक्तंगी
तायाः शुद्धमानसः ॥ ६८ ॥ दत्त्वाविप्रायविदुषे
जायतेनपुनर्भवः ॥ शतपुस्तकदानंच गीतायाः
प्रकरोतियः ॥ ६९ ॥ सयातिब्रह्मसदनंपुनरावृ
त्तिदुर्ल्लभम् ॥ गीतादानप्रभावेणसप्तकल्पावधि
समाः ॥ ७० ॥ विष्णुलोकमवाप्नोति विष्णुना
सहमोदते ॥ सम्यक्श्रुत्वाचगीतार्थंपुस्तकंयः
प्रदापयेत् ॥ ७१ ॥ तस्मैप्रीतोहिभगवान्ददाति

मनसेप्सितम् ॥ देहंमानुषमाश्रित्यचातुर्वर्ण्येषु
भारत ॥ ७२ ॥ नशृणोतिनपठतिगीतामभृतरू
पिणीम् ॥ हस्तात्त्यक्त्वामृतंप्राप्तंकष्टात्क्ष्वेडंसम
श्नुते ॥ ७३ ॥ पीत्वागीतामृतंलोकेलब्ध्वामोक्षं
सुखीभवेत् ॥ जनैः संसारदुःखार्तैर्गीताज्ञानंचयैः
श्रुतम् ॥ ७४ ॥ संप्राप्तममृतंतैश्चगतास्तेसदनं
हरेः ॥ गीतामाश्रित्यबहवोभूभुजोजनकादयः
॥७५॥ निर्धूतकल्मषालोकेगतास्तेपरमंपदम् ॥

गीतास्तुनविशेषोस्तिजनेषूच्चावचेषुयः ॥ ७६ ॥
ज्ञानेष्वेवसमग्रेषुसमाब्रह्मस्वरूपिणी ॥ योभ्यसू
यतिगीतांचयोनिन्दांवाकरोतिच ॥ ७७ ॥ समे
तिनरकंघोरंयावदाभूतसंप्लवम् ॥ अहंकारेणमू
ढात्मागीतार्थंनैवमन्यते ॥ ७८ ॥ कुम्भीपाकेषु
पच्येतयावत्कल्पक्षयोभवेत् ॥ गीतार्थंवाच्य
मानंयोनशृणोतिसमीपतः ॥ ७९ ॥ शूकरभ
वांयोनिमनेकांसोऽधिगच्छति ॥ चौर्यंकृत्वाच

गीतायाः पुस्तकंयः समानयेत् ॥८०॥ नतस्मैच फलंकिंचित्पठनाच्चवृथाभवेत् ॥ यः श्रुत्वानैवगीतार्थंमोदतेपरमार्थतः ॥८१॥ नैवाप्नोतिफलंलोकेप्रमादाच्चवृथाश्रमः ॥ गीतांश्रुत्वाहिरण्यंचपट्टांबरप्रवेष्टनम् ॥८२॥ निवेदयेच्चतद्भक्तेप्रीतयेपरमात्मनः ॥ वाचकंपूजयेद्भक्त्याद्रव्यवस्त्राद्युपस्करैः ॥ ८३ ॥ अनेकैर्बहुधाप्रीत्यातुष्यतांभगवान्हरिः ॥ माहात्म्यमेतद्गीतायाः कृष्णप्रोक्तंपुरात

नम् ॥ ८४ ॥ गीतान्तेपठतेयस्तुयथोक्तफलभा
ग्भवेत् ॥ गीतायाः पठनंकृत्वामाहात्म्यंनैवयः प
ठेत्॥८५॥वृथापाठफलंतस्यश्रमएवह्युदाहृतः ॥
एतन्माहात्म्यसंयुक्तंगीतापाठंकरोतियः ॥८६ ॥
श्रद्धया यः शृणोत्येव दुर्लभांगतिमाप्नुयात् ॥
श्रुत्वापठित्वागीतां च माहात्म्यंयः शृणोतिच
॥ ८७ ॥ तस्यपुण्यफलंलोकेभवेद्वैमनसेप्सितम्
॥ ८८ ॥ इतिश्रीभगवद्गीतामाहात्म्यंसमाप्तम् ॥

अथ गीतार्थसंग्रहः प्रारभ्यते ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमते कृष्णाय नमः ॥
विगाहे यामुनं तीर्थं साधुवृंदावनेस्थितम् ॥ निर
स्तजिह्मगस्पर्शों यत्र कृष्णः कृतादरः ॥ १ ॥
स्वधर्मज्ञानवैराग्यसाध्यभक्त्यैकगोचरः ॥ नारा
यणः परंब्रह्मगीताशास्त्रे समीरितः ॥ १ ॥
ज्ञानकर्मात्मकेनिष्ठे योगलक्ष्ये सुसंस्कृते ॥
आत्मानुभूतिसिद्धयर्थे पूर्वषट्केनचोदिते ॥२॥

मध्यमे भगवत्तत्त्वयाथात्म्यावाप्तिसिद्धये ॥ ज्ञान
कर्माभिनिर्वर्त्यो भक्तियोगः प्रकीर्तितः ॥ ३ ॥
प्रधानपुरुषव्यक्तसर्वेश्वरविवेचनम् ॥ कर्मधीर्भ
क्तिरित्यादिपूर्वशेषोन्तिमोदितः ॥ ४ ॥ अस्था
नस्नेहकारुण्यधर्माधर्मधियाकुलम् ॥ पार्थप्रपन्नमु
द्दिश्य शास्त्रावतरणं कृतम् ॥ ५ ॥ नित्यात्मा
संगकर्मेहागोचरा सांख्ययोगधीः ॥ द्वितीये
स्थितधीलक्ष्या प्रोक्ता तन्मोहशांतये ॥ ६ ॥

असत्त्या लोकरक्षायैगुणेष्वारोप्य कर्तृताम् ॥
सर्वेश्वरे वान्यस्योक्तातृतीये कर्मकार्यता
॥ ७ ॥ प्रसंगात्स्वस्वभावोक्तिः कर्मणो
ऽकर्मतास्य च ॥ भेदाज्ञानस्य माहात्म्यं
चतुर्थाध्याय उच्यते ॥ ८ ॥ कर्मयो
गस्य सौकर्यं शैघ्र्यं काश्चन तद्विधाः ॥ ब्रह्म
ज्ञानप्रकारश्च पंचमाध्याय उच्यते ॥ ९ ॥
योगाभ्यासविधिर्योगी चतुर्धा योगसाधनम् ॥

योगसिद्धिः स्वयोगस्य पारम्यं षष्ठ उच्यते ॥ १० ॥ स्वयाथात्म्यं प्रकृत्यास्य तिरोधिः शरणागतिः ॥ भक्तभेदः प्रबुद्धस्य श्रैष्ठ्यं सप्तम उच्यते ॥ ११ ॥ ऐश्वर्याक्षरयाथात्म्यं भगवच्चरणार्थिनाम् ॥ वेद्योपादेयभावानामष्टमे भेद उच्यते ॥ १२ ॥ स्वमाहात्म्यं मनुष्यत्वे परत्वं च महात्मनाम् ॥ विशेषो नवमे योगो

भक्तिरूपः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥ स्वकल्याणगु
णानंत्यकृत्स्नस्वाधीनतामतिः ॥ भक्त्युत्पत्तिवि
वृद्ध्यर्थंविस्तीर्णादशमोदिता ॥१४॥ एकादशे
स्वयाथात्म्यसाक्षात्कारावलोकनम् ॥ दत्तमुक्ता
वितिप्राप्त्योर्भक्त्येकोपायतातथा ॥१५॥ भक्ति
शैघ्र्यमुपायोक्तिरशक्तस्यात्मनिष्ठता ॥तत्प्रकारा
त्वतिप्रीतिर्भक्तेर्द्वादशउच्यते ॥१६॥ देहस्वरूप
मात्माप्तिहेतुरात्मविशोधनम् ॥बंधहेतुर्विवेकश्चत्र

योदशउदीर्यंते ॥ १७ ॥ गुणबंधविधौतेषां कर्तृत्वं तन्निवर्तनम् ॥ गतित्रयस्वमूलत्वं चतुर्दश उदीर्यंते ॥ १८ ॥ अचिन्मिश्राद्विशुद्धाच्च चेतनात्पुरुषोत्तमः ॥ व्यापनोद्धरणात्स्वाम्यादन्यः पंचदशोदितः ॥ १९ ॥ देवासुरविभागोपिपूर्विका शास्त्रवश्यता ॥ तत्त्वानुष्ठानविज्ञानस्थाने षोडशउच्यते ॥ २० ॥ अशास्त्रमासुरं कृत्स्नं शास्त्रीयं गुणतः पृथक् ॥ लक्षणं शास्त्रसिद्धस्य त्रिधा

सप्तदशोदितम् ॥ २१ ॥ ईश्वरे कर्तृताबुद्धिः
सत्त्वोपादेयतांतिमे ॥ स्वकर्मपरिणामश्च शास्त्र
सारार्थ उच्यते ॥ २२ ॥ कर्मयोगस्तपस्तीर्थ
दानयज्ञादिसेवनम् ॥ ज्ञानयोगो जितस्वांतैः
परिशुद्धात्मनि स्थितिः ॥ २३ ॥ भक्तियोगः
परैकांतप्रीत्या ध्यानादिषु स्थितिः ॥ त्रयाणा
मपि योगानां त्रिभिरन्योऽन्यसंगमः ॥ २४ ॥
नित्यनैमित्तिकानां च पराराधनरूपिणाम् ॥

आत्मदृष्टेस्त्रयोप्येतेयोगद्वारेणसाधकाः ॥ २५ ॥
निरस्तानिखिलज्ञानो दृष्ट्वाऽऽत्मानं पुरानुगम् ॥
प्रतिलभ्य परां भक्तिं तयैवाप्नोतितत्पदम् ॥ २६ ॥
भक्तियोगस्तदर्थी चेत्समग्रैश्वर्यसाधनम् ॥
आत्मार्थी च त्रयोप्येते तत्कैवल्यस्य साधकाः
॥ २७ ॥ ऐकांत्यं भगवत्येषां समानमधिकारि
णाम् ॥ यावत्प्राप्तिपरार्थी चेत्तदेवात्यंतमश्नुते
॥ २८ ॥ ज्ञानी तु परमैकांती तदायत्तात्मजीव

नः ॥ तत्संश्लेषवियोगैकसुखदुःखस्तदेकधीः ॥ २९ ॥ भगवद्ध्यानयोगोक्तिवंदनस्तुतिकीर्तनैः ॥ लब्धात्मा तद्गतप्राणमनोबुद्धींद्रियक्रियः ॥ ३० ॥ निजकर्मादिभक्त्यंतं कुर्यात्प्रीत्यैव कारितः ॥ उपायतां परित्यज्य न्यसेद्देवे तु ताम भीः ॥ ३१ ॥ ऐकांत्यात्यंतदास्यैकरतिस्तत्पदमाप्नुयात् ॥ तत्प्रधानमिदं शास्त्रमिति गीतार्थसंग्रहः ॥ ३२ ॥ इति भगवद्यामुनमु

निप्रणीतः श्रीमद्गीतार्थसंग्रहः संपूर्णः ॥
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—
गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेंकटेश्वर" छापाखाना,
कल्याण—मुंबई.

अथ

श्रीमद्भगवद्गीता-

प्रारम्भः ।
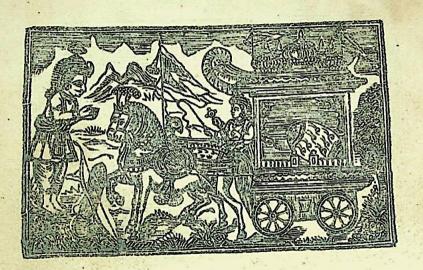
श्रीहयग्रीवाय नमः ॥ शुक्लांबरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशांतये ॥ १ ॥ नारायणंनमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतीं चैवततोजयमुदीरयेत् ॥ २ ॥ व्यासंवसिष्ठनप्तारंशक्तेः पौत्रमकल्मषम् ॥ पराशरात्मजं वंदे शुकतातंतपोनिधिम् ॥ ३ ॥ व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ॥ नमो वै ब्रह्मनिधये वासिष्ठाय

नमोनमः ॥ ४ ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुर
परोहरिः ॥ अभाललोचनः शंभुर्भगवान्बादरा
यणः ॥ ५ ॥ श्रीमतेरामचंद्रायनमः ॥ श्रीगो
पालकृष्णायनमः ॥ ॐ अस्य श्रीभगवद्गीतामा
लामंत्रस्य भगवान् वेदव्यास ऋषिः ॥ अनुष्टु
प्छंदः॥श्रीकृष्णःपरमात्मादेवता ॥ अशोच्यान
न्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्चभाषसइतिबीजम् ॥ सर्व
धर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रजेतिशक्तिः ॥ अहं

त्वासर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुच इतिकील कम् ॥ नैनं छिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकइत्यं गुष्ठाभ्यांनमः ॥ न चैनंक्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतइतितर्जनीभ्यांनमः ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्यो ऽयमक्लेद्योऽशोष्यएवचेति मध्यमाभ्यां नमः ॥ नित्यः सर्वगतःस्थाणुरचलोऽयं सनातन इत्य नामिकाभ्यां नमः । पश्यमेपार्थरूपाणिशतशोऽ थसहस्रशइतिकनिष्ठिकाभ्यांनमः। नानाविधानि

दिव्यानि नानावर्णाकृतीनिचेति करतलकरपृष्ठा भ्यांनमः ॥ इतिकरन्यासः ॥ अथहृदयादिन्या सः॥नैनंछिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकइति हृदयायनमः ॥ न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषय ति मारुतइति शिरसे स्वाहा ॥ अच्छेद्योऽयम दाह्योयमक्लेद्योशोष्य एव चेति शिखायै वषट् ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनइतिक वचायहुम् ॥ पश्यमेपार्थरूपाणि शतशोथसहस्र

शइतिनेत्रत्रयाय वौषट् ॥ नानाविधानि दिव्या
नि नानावर्णाकृतीनिचेत्यस्त्रायफट् ॥ श्रीकृष्ण
प्रीत्यर्थं पाठे विनियोगः ॥ ॐ पार्थाय प्रतिबो
धितां भगवता नारायणेन स्वयं व्यासेन ग्रथितां
पुराणमुनिना मध्येमहाभारतम् ॥ अद्वैतामृतव
र्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनीमंब त्वामनुसंद
धामि भगवद्गीते भवद्वेषिणीम् ॥ १ ॥ नमोऽस्तु
ते व्यास विशालबुद्धे फुल्लारविंदायतपत्रनेत्र ॥

गी. न्या.

२१

येन त्वया भारततैलपूर्णः प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ २ ॥ प्रपन्नपारिजाताय तोत्रवेत्रैकपाणये ॥ ज्ञानमुद्राय कृष्णाय गीतामृतदुहे नमः ॥ ३ ॥ सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः ॥ पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥४॥ वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ॥ देवकीपरमानंदं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥५॥ भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोत्पला शल्य

२१

आहवती कृपेणवहनी कर्णेन वेलाकुला ॥ अश्व
त्थामविकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी सोत्तीर्णा
खलु पांडवैरणनदी कैवर्तकः केशवः ॥ ६ ॥
पाराशर्यवचःसरोजममलं गीतार्थगंधोत्कटं ना
नाख्यानककेसरं हरिकथासम्बोधनाबोधितम् ॥
लोकेसज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा भूया
द्भारतपंकजंकलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥ ७ ॥
मूकंकरोतिवाचालं पंगुं लंघयते गिरिम्॥ यत्कृपा

तमहं वंदे परमानंदमाधवम् ॥ ८ ॥ यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंति दिव्यैस्स्तवैर्वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर्गायंति यं सामगाः ॥ ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं योगिनो यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः॥९॥ इति ध्यानम् ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रे समवेतायुयुत्सवः ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वत संजय ॥ १ ॥ संजय उवाच ॥ दृष्ट्वातुपांड

वानीकंव्यूढंदुर्योधनस्तदा ॥ आचार्यमुपसंगम्य
राजावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतांपांडुपुत्राणा
माचार्यमहतींचमूम् ॥ व्यूढांद्रुपदपुत्रेण तवशि
ष्येणधीमता ॥ ३ ॥ अत्र शूरा महेष्वासा
भीमार्जुनसमा युधि ॥ युयुधानोविराटश्चद्रुप
दश्चमहारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानः
काशीराजश्चवीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्च
शैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्युश्चविक्रांत

उत्तमौजाश्चवीर्यवान् ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चसर्व
एवमहारथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेता
न्निबोधद्विजोत्तम ॥ नायकाममसैन्यस्यसंज्ञार्थं
तान्ब्रवीमिते ॥ ७ ॥ भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृ
पश्चसमितिंजयः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसौमद
त्तिस्तथैवच ॥ ८ ॥ अन्येचबहवःशूरामदर्थे
त्यक्तजीविताः ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धवि
शारदाः ॥ ९ ॥ अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्मा

भिरक्षितम्॥ पर्याप्तंत्विदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षि
तम् ॥ १० ॥ अयनेषुचसर्वेषुयथाभागमवस्थि
ताः॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतुभवंतःसर्वएवहि ॥११॥
तस्यसंजनयन्हर्षंकुरुवृद्धःपितामहः ॥ सिंहना
दंविनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥ त
तः शंखाश्चभेर्यश्चपणवानकगोमुखाः ॥ सहसैवा
भ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥ ततःश्वे
तैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ माधवः पांडव

श्चैवदिव्यौशंखौप्रदध्मतुः ॥ १४ ॥ पांचजन्यं
हृषीकेशोदेवदत्तंधनंजयः ॥ पौण्ड्रंदध्मौमहाशंखं
भीमकर्मावृकोदरः ॥ १५ ॥ अनंतविजयंरा
जाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघो
षमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥ काश्यश्चपरमेष्वासः
शिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्य
किश्चापराजितः ॥१७॥ द्रुपदोद्रौपदेयाश्चसर्वशः
पृथिवीपते ॥ सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुः

पृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ सघोषोधार्तराष्ट्राणां
हृदयानिव्यदारयत् ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमु
लोव्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वा
धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥ प्रवृत्तेशस्त्रसंपातेधनु
रुद्यम्यपांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेशंतदावाक्य
मिदमाहमहीपते ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापय
मेऽच्युत ॥ २१ ॥ यावदेतान्निरीक्षेऽहंयोद्धुका
मानवस्थितान् ॥ कैर्मयासहयोद्धव्यमास्मिन्रणस

सुप्रमे॥२२॥ योत्स्यमानानवेक्षेऽहंयएतेऽत्रसमा
गताः ॥ धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचिकीर्षवः
॥ २३ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्तोहृषीकेशो
गुडाकेशेनभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येस्थाप
यित्वारथोत्तमम् ॥ २४ ॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतः
सर्वेषांचमहीक्षिताम् ॥ उवाचपार्थपश्यैतान्सम
वेतान्कुरूनिति ॥२५॥ तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः
पितॄनथपितामहान् ॥ आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄ

न्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ श्वशुरान्सुहृदश्चैवसे
नयोरुभयोरपि ॥ २६ ॥ तान्समीक्ष्यसकौंतेयः
सर्वान्बंधूनवस्थितान् ॥ कृपयापरयाविष्टोवि
षीदन्निदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ अर्जुन उवाच ॥
दृष्ट्वेमंस्वजनंकृष्णयुयुत्सुंसमुपस्थितम् ॥ सीदन्ति
ममगात्राणि मुखंच परिशुष्यति ॥ २८ ॥
वेपथुश्चशरीरेमे रोमहर्षश्चजायते ॥ गांडीवंस्रंस
तेहस्तात्त्वक्चैवपरिदह्यते ॥ २९ ॥ नचशक्नो

म्यवस्थातुंभ्रमतीवचमेमनः ॥ निमित्तानिचप
श्यामिविपरीतानिकेशव ॥ ३० ॥ नचश्रेयोऽ
नुपश्यामिहत्वास्वजनमाहवे ॥ नकांक्षे विजयं
कृष्णनचराज्यंसुखानिच ॥ ३१ ॥ किंनोराज्ये
नगोविंदकिंभोगैर्जीवितेनवा ॥ येषामर्थेकांक्षि
तंनोराज्यं भोगाः सुखानि च ॥ ३२ ॥ तइमेवस्थि
तायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच ॥ आचार्याः
पितरः पुत्रास्तथैवचपितामहाः ॥ ३३ ॥ मातु

लाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥
एतान्नहंतुमिच्छामिघ्नतोऽपिमधुसूदन ॥ ३४ ॥
अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोः किंनुमहीकृते ॥ निह
त्यधार्त्तराष्ट्रान्नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्दन ॥ ३५ ॥
पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वैतानाततायिनः ॥
तस्मान्नार्हावयंहंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ॥
स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनः स्याम माधव ॥ ३६ ॥
यद्यप्येतेनपश्यंतिलोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षय

कृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकम् ॥ ३७ ॥ कथंनज्ञे
यमस्माभिःपापादस्मान्निवर्तितुम् ॥ कुलक्षय
कृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३८ ॥ कुलक्ष
येप्रणश्यंतिकुलधर्माः सनातनाः ॥ धर्मेनष्टेकु
लंकृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ३९ ॥ अध
र्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषु
दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ॥ ४० ॥
संकरो नरकायैवकुलघ्नानां कुलस्यच ॥ पतंति

पितरोह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४१ ॥
दोषैरेतैः कुलघ्नानांवर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंते
जातिधर्माःकुलधर्माश्चशाश्वताः ॥ ४२ ॥ उत्स
न्नकुलधर्माणांमनुष्याणांजनार्दन ॥ नरके नियतं
वासोभवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४३ ॥ अहोबतम
हत्पापंकर्तुंव्यवसितावयम् ॥ यद्राज्यसुखलोभे
नहंतुंस्वजनमुद्यताः ॥ ४४ ॥ यदिमामप्रती
कारमशस्त्रंशस्त्रपाणयः ॥ धार्तराष्ट्रारणेहन्युस्त

न्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४५ ॥ संजय उवाच ॥
एवमुक्त्वार्जुनः संख्येरथोपस्थउपाविशत् ॥
विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानसः ॥ ४६ ॥
इति श्रीमद्भ॰ सूपनि॰ ब्रह्म॰ अर्जुनविषादयो
गोनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ संजयउवाच ॥
तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ॥ विषीदं
तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १ ॥ श्रीभग
वानुवाच ॥ कुतस्त्वाकश्मलमिदं विषमेस

मुपस्थितम् ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकर
मर्जुन ॥ २ ॥ क्लैब्यमास्मगमः पार्थनैतत्त्वय्यु
पपद्यते ॥ क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप
॥ ३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ कथं भीष्ममहं
संख्येद्रोणंच मधूसूदन ॥ इषुभिः प्रतियोत्स्या
मिपूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥ गुरूनहत्वाहिमहा
नुभावाञ्छ्रेयोभोक्तुंभैक्ष्यमपीहलोके ॥ हत्वार्थ
कामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्रुधिरप्रदि

ग्धान् ॥५॥ न चैतद्विद्मः कतरन्नोगरीयोयद्वाज
येमयदिवानोजयेयुः ॥ यानेवहत्वानजिजीविषा
मस्तेऽवस्थिताः संमुखेधार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामित्वां धर्मसंमू
ढचेताः ॥ यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मेशि
ष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥ नहि
प्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रिया
णाम् ॥ अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धंराज्यंसुराणा

मपिचाधिपत्यम् ॥ ८ ॥ संजय उवाच ॥
एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंतप ॥ नयो
त्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह ॥९॥ तमुवा
चहृषीकेशःप्रहसन्निवभारत ॥ सेनयोरुभयो
र्मध्ये विषीदंतमिदंवचः ॥ १० ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्चभा
षसे ॥ गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंतिपंडिताः ॥
॥ ११॥ नत्वेवाहंजातुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः ॥

गी०

नचैवनभविष्यामः सर्वेवयमतःपरम् ॥ १२ ॥
देहिनोऽस्मिन्यथादेहेकौमारंयौवनंजरा ॥ तथादे
हांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति ॥ १३ ॥ मात्रा
स्पर्शास्तुकौंतेयशीतोष्णसुखदुःखदाः ॥ आग
मापायिनोनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत ॥१४॥
यंहिनव्यथयंत्येतेपुरुषं पुरुषर्षभ ॥ समदुःख
सुखं धीरंसोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥
नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः ॥ उभ

अ० २

योऽपिदृष्टोंऽतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥
अविनाशितुतद्विद्धियेनसर्वमिदंततम् ॥ विना
शमव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥
अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्धयस्व भारत
॥ १८ ॥ य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यतेह
तम् ॥ उभौतौनविजानीतो नायं हंतिनहन्यते
॥ १९ ॥ नजायतेम्रियतेवा कदाचिन्नायंभूत्वा

गी॰ भविताबानभूयः ॥ अजोनित्यः शाश्वतोऽयं अ॰
२१ पुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे ॥ २० ॥ वेदावि २
नाशिनं नित्यंयएनमजमव्ययम् ॥ कथंसपुरुषः
पार्थकंघातयतिहंतिकम् ॥ २१ ॥ वासांसिजी
र्णानि यथा विहायनवानिगृह्णाति नरोऽपराणि ॥
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति
नवानिदेही॥२२॥ नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहति २१
पावकः ॥ नचैनंक्लेदयंत्यापोनशोषयतिमारुतः

॥२३॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्यए
वच ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोऽयंसनातनः
॥२४॥ अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमविकार्योऽयमु
च्यते ॥ तस्मादेवंविदित्वैनंनानुशोचितुमर्हसि
॥२५॥अथचैनंनित्यजातंनित्यंवामन्यसेमृतम्॥
तथाऽपित्वंमहाबाहोनानुशोचितुमर्हसि ॥२६॥
जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच ॥ तस्मा
दपरिहार्येऽर्थेनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥ अव्य

क्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत ॥ अव्यक्त
निधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥२८॥ आश्चर्यव
त्पश्यतिकश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदतितथैव चान्यः ॥
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनंवेदनचैव
कश्चित् ॥ २९ ॥ देहीनित्यमवध्योऽयंदेहे सर्व
स्यभारत ॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिनत्वंशोचि
तुमर्हसि ॥ ३० ॥ स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकंपि
तुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य

नाविद्यते ॥ ३१ ॥ यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वार मपावृतम् ॥ सुखिनः क्षत्रियाः पार्थलभंतेयुद्धमी दृशम् ॥ ३२ ॥ अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यसंग्रामं न करिष्यसि ॥ ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापम वाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ अकीर्तिं चापिभूतानि कथयि ष्यंतितेऽव्ययाम् ॥ संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणा दतिरिच्यते ॥ ३४ ॥ भयाद्रणादुपरतं मंस्यंतेत्वां महारथाः ॥ येषां च त्वं बहुमतोभूत्वा यास्यसि

लाघवम् ॥ ३५ ॥ अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यंति तवाहिताः ॥ निंदंतस्तवसामर्थ्यं ततो दुःखतरंनु किम् ॥ ३६ ॥ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावा भोक्ष्यसेमहीम् ॥ तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ॥ ततोयुद्धाययुज्यस्वनैवंपापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥ एषातेऽभिहितासांख्ये बुद्धियोंगेत्विमांशृणु ॥ बुद्ध्यायुक्तोययापार्थकर्मबंधंप्र

ह्यास्यसि ॥ ३९ ॥ नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो
न विद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भ
यात् ॥ ४० ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह
कुरुनंदन ॥ बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसा
यिनाम् ॥ ४१ ॥ यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदं
त्यविपश्चितः ॥ वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति
वादिनः ॥ ४२ ॥ कामात्मानः स्वर्गपरा जन्म
कर्मफलप्रदाम् ॥ क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यंग

तिष्ठति ॥४३॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचे तसाम् ॥व्यवसायात्मिकाबुद्धिः समाधौ न विधी यते॥ ४४॥ त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जु न ॥ निर्द्वंद्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्म वान् ॥ ४५॥ यावानर्थउदपाने सर्वतः संप्लुतोद के ॥ तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥कर्मण्येवाधिकारस्ते माफलेषुकदाचन ॥ माकर्मफलहेतुर्भूर्माते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥

योगस्थः कुरु कर्माणि संगंत्यक्त्वाधनंजय ॥
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योगउच्यते
॥ ४८ ॥ दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ॥
बुद्धौशरणमन्विच्छकृपणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥
बुद्धियुक्तोजहातीहउभेसुकृतदुष्कृते ॥ तस्माद्यो
गाययुज्यस्वयोगः कर्मसु कौशलम् ॥ ५० ॥
कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलंत्यक्त्वा मनीषिणः ॥ ज
न्मबंधविनिर्मुक्ताः पदंगच्छंत्यनामयम् ॥ ५१ ॥

यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदागं
तासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२ ॥
श्रुतिविप्रतिपन्नाते यदास्थास्यति निश्चला ॥
समाधावचलाबुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि ॥५३॥
अर्जुन उवाच ॥ ॥ स्थितप्रज्ञस्य का भाषा
समाधिस्थस्य केशव ॥ स्थितधीः किं प्रभाषेत
किमासीतव्रजेताकिम् ॥ ५४ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ प्रजहाति यदाकामान्सर्वान्पार्थ मनोग

त्तान् ॥ आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदो
च्यते ॥ ५५ ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषुविगत
स्पृहः ॥ वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्य
ते ॥ ५६ ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य
शुभाशुभम् ॥ नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा
प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥ यदासंहरते चायं कूर्मो
ङ्गानीवसर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्र
ज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषयाविनिवर्त्तंते निरा

हारस्यदेहिनः ॥ रसवर्जं रसोऽप्यस्यपरंदृष्ट्वानि
वर्त्तते ॥ ५९ ॥ यततोह्यपिकौन्तेयपुरुषस्यवि
पश्चितः ॥ इन्द्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः
॥ ६० ॥ तानिसर्वाणिसंयम्य युक्तआसीतम
त्परः ॥ वशेहियस्येंद्रियाणि तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता
॥६१॥ ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायते ॥
संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते६२॥
क्रोधाद्भवतिसंमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥ स्मृ

तिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥
रागद्वेषवियुक्तैस्तुविषयानिंद्रियैश्चरन् ॥ आत्म
वश्यैर्विधेयात्माप्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥
प्रसादेसर्वदुःखानांहानिरस्योपजायते ॥ प्रसन्न
चेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥ नास्ति
बुद्धिरयुक्तस्यनचायुक्तस्यभावना ॥ नचाभाव
यतःशांतिरशांतस्यकुतः सुखम् ॥ ६६ ॥ इन्द्रि
याणांहिचरतांयन्मनोऽनुविधीयते ॥ तदस्यहर

तिप्रज्ञांवायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥ तस्माद्यस्य महाबाहोनिगृहीतानिसर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥६८॥ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्तिसंयमी ॥ यस्यांजाग्रतिभूतानिसानिशापश्यतोमुनेः ॥ ६९ ॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रविशंतियद्वत् ॥ तद्वत्कामायंप्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति नकामकामी ॥७०॥ विहायकामान्यःसर्वान्पुमांश्चरति

निस्पृहः ॥ निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधिग
च्छति ॥ ७१ ॥ एषा ब्राह्मीस्थितिःपार्थनैनां
प्राप्यविमुह्यति ॥ स्थित्वास्यामंतकालेऽपिब्र
ह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमद्भगवद्गी
ता० सांख्ययोगोनामाद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
अर्जुन उवाच ॥ ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता
बुद्धिर्जनार्दन ॥ तत्किं कर्माणिघोरे मांनियोजय
सिकेशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेववाक्येनबुद्धिंमोह

यसिवमे ॥ तदेकंवदनिश्चित्ययेनश्रेयोऽहमाप्नु
याम् ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ लोकेऽस्मिन्द्वि
विधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ ॥ ज्ञानयोगेनसां
ख्यानांकर्मयोगेनयोगिनाम् ॥ ३ ॥ नकर्मणामना
रंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोऽश्नुते ॥ नचसंन्यसनादेवसि
द्धिंसमधिगच्छति ॥ ४ ॥ नहिकश्चित्क्षणमपि
जातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वं
प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥ कर्मेन्द्रियाणिसंयम्य य आ

स्ते मनसा स्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्या चारः स उच्यते ॥ ६ ॥ यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्मेंद्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः । तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसंगः समाचर ॥ ९ ॥ सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ॥ अनेन

प्रसविष्यध्वमेषवोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥१०॥ देवा
न्भावयतानेनतेदेवाभावयंतुवः ॥ परस्परंभाव
यंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ॥११॥इष्टान्भोगान् हि
वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ॥ तैर्दत्तानप्रदायै
भ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः ॥ १२ ॥ यज्ञशिष्टाशिनः
संतो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥ भुंजते ते त्वघं पापा
येपचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥ अन्नाद्भवंतिभूतानि
पर्जन्यादन्नसंभवः ॥ यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः क

र्मसमुद्भवः ॥१४॥ कर्मब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमु
द्भवम् ॥ तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञेप्रतिष्ठि
तम् ॥१५॥ एवंप्रवर्तितंचक्रं नानुवर्त्तयतीहयः॥
अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति॥१६॥
यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः॥ आत्म
न्येवचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते ॥ १७ ॥ नैव
तस्यकृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन ॥ नचास्यसर्व
भूतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥ तस्मादस

गी. ४० | अ. ३

क्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर ॥ असक्तोह्याचरन्कर्म
परमाप्नोतिपूरुषः ॥ १९ ॥ कर्मणैवहिसंसिद्धिमा
स्थिताजनकादयः ॥ लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्
कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदे
वेतरोजनः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त
ते ॥ २१ ॥ नमे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषुलोकेषुकिं
चन ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्तएवचकर्मणि ॥२२॥
यदिह्यहंनवर्तेयंजातुकर्मण्यतंद्रितः ॥ ममवर्त्मा

४०

नुवर्तंतेमनुष्याः पार्थसर्वशः ॥ २३ ॥ उत्सीदे
युरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहम् ॥ संकरस्यचक
र्तास्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥ सक्ताः
कर्मण्यविद्वांसोयथाकुर्वंतिभारत ॥ कुर्याद्विद्वां
स्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥ नबुद्धि
भेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ॥ जोषयेत्सर्व
कर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन् ॥ २६ ॥ प्रकृतेः
क्रियमाणानिगुणैःकर्माणि सर्वशः ॥ अहंकार

विमूढात्माकर्ताहमितिमन्यते ॥२७॥ तत्त्ववित्तु
महाबाहोगुणकर्मविभागयोः ॥ गुणागुणेषुवर्तंत
इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥ प्रकृतेर्गुणसंमूढाः
सज्जन्तेगुणकर्मसु ॥ तानकृत्स्नविदो मंदान्कृत्स्न
विन्न विचालयेत् ॥ २९ ॥ मयि सर्वाणि कर्माणि
संन्यस्याध्यात्मचेतसा ॥ निराशीर्निर्ममो भूत्वा
युद्धयस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥ ये मे मतमिदं
नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ॥ श्रद्धावंतोऽनसूयंतो

मुच्यंतेतेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥ ये त्वेतदभ्यसू
यंतोनानुतिष्ठंति मे मतम् ॥सर्वज्ञानविमूढांस्तान्
विद्धिनष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥ सदृशंचेष्टते स्व
स्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥ प्रकृतिं यांति भूतानि
निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥ इंद्रियस्ये
न्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥ तयोर्न वश
मागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥ श्रेयान्
स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्व

धर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥
अर्जुन उवाच ॥ अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं
चरति पूरुषः ॥ अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव
नियोजितः ॥ ३६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ काम
एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥ महाशनो
महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥
धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ॥
यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनोनित्यवैरिणा ॥ काम
रूपेण कौंतेय दुष्पूरेणाऽनलेन च ॥ ३९ ॥
इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥
तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम्
॥ ४१ ॥ इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं
मनः ॥ मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परत

स्तु सः ॥ ४२ ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्या त्मानमात्मना ॥ जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीमद्भ० पनि० ब्रह्म वि० योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ॥ विव स्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥ एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ॥ सकाले

नेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥ स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ॥ भक्तोऽसिमे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ अपरं भवतो जन्म परं जन्म विव स्वतः ॥ कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानि ति ॥ ॥४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ बहूनि मे व्यती तानि जन्मानि तव चार्जुन ॥ तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥ अजोऽपि सन्नव्य

यात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ॥ प्रकृतिं स्वाम
धिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥ यदायदा
हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ अभ्युत्थानम
धर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥ परित्रा
णाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ॥ धर्म
संस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे ॥ ८ ॥ जन्म
कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ त्यक्त्वा
देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥ वीत

रागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ॥ बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥ ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥ मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥ कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ॥ क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥ चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥ तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्य

यम् ॥ १३ ॥ न मां कर्माणि लिंपंति न मे कर्म
फले स्पृहा ॥ इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न
स बद्ध्यते ॥ १४ ॥ एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वै
रपि मुमुक्षुभिः ॥ कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं
कृतम् ॥ १५ ॥ किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽ
प्यत्र मोहिताः ॥ तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञा
त्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १६ ॥ कर्मणोह्यपि
बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ॥ अकर्मणश्च

बोद्धव्यं गहनाकर्मणो गतिः ॥१७॥ कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ॥ सबुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥ यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥ त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैवं किंचित्करोति सः ॥२०॥निराशीर्यतचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रहः॥

शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम्॥२१
यदृच्छालाभसंतुष्टोद्वंद्वातीतोविमत्सरः॥ समः
सिद्धावसिद्धौचकृत्वाऽपिनानिबद्ध्यत्ते॥ २२ ॥
गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः॥ यज्ञा
याचरतःकर्म समग्रं प्रविलीयते॥ २३ ॥ ब्रह्मा
र्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम्॥ ब्रह्मैवतेन
गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना॥ २४ ॥ दैवमेवापरे
यज्ञं योगिनः पर्युपासते॥ ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं

यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥ श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्य न्ये संयमाग्निषु जुह्वति ॥ शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥ २६ ॥ सर्वाणीन्द्रियकर्मा णि प्राणकर्माणि चापरे ॥ आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥ द्रव्ययज्ञास्तपोय ज्ञायोगयज्ञास्तथापरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयःसंशितव्रताः ॥ २८ ॥ अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ॥ प्राणापानगतीरुद्धा

गी॰ ४७

प्राणायामपरायणाः॥२९॥ अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ॥ सर्वेप्येते यज्ञविदोयज्ञक्ष पितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ॥ नायं लोकोस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यःकुरुसत्तम ॥ ३१ ॥ एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ॥ कर्मजान्विद्धि ता न्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥ श्रेयान्द्र व्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ॥ सर्वं कर्माखिलं

अ॰ ४ ४७

पार्थज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥ तद्विद्धिप्रणिपाते
नपरिप्रश्नेनसेवया ॥ उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्त
त्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्य
सिपांडव ॥ येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथो
मयि ॥ ३५ ॥ अपिचेदसिपापेभ्यः सर्वेभ्यःपा
पकृत्तमः ॥ सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्यसि
॥ ३६ ॥ यथैधांसिसमिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुते
ऽर्जुन ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते

तथा ॥ ३७ ॥ नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥ तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥ ३८ ॥ श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ॥ ज्ञानं लब्ध्वापरां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्माविनश्यति ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ ४० ॥ योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥ आत्मवंतं न कर्माणि

निबध्नंति धनंजय ॥ ४१ ॥ तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ॥ छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४२ ॥ इति श्रीमद्भग० ज्ञानयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ॥ यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्म

योगो विशिष्यते ॥ २ ॥ ज्ञेयःस नित्यसंन्यासी
यो न द्वेष्टि न कांक्षति ॥ निर्द्वंद्वो हि महाबाहो
सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ सांख्ययोगौ पृथग्बा
लाः प्रवदंति न पंडिताः ॥ एकमप्यास्थितःसम्य
गुभयोर्विन्दते फलम् ॥ ४ ॥ यत्सांख्यैःप्राप्यते
स्थानं तद्योगैरपिगम्यते ॥ एकं सांख्यं च योगं च
यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥ संन्यासस्तु महा
बाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥ योगयुक्तोमुनिर्ब्रह्म

नचिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥ योगयुक्तो विशुद्धा
त्माविजितात्मा जितेन्द्रियः ॥ सर्वभूतात्मभू
तात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥ नैव किं
चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ॥ पश्य
ञ्छृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपञ्छ्वसन् ॥८॥
प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥ इंद्रिया
णींद्रियार्थेषु वर्त्तंत इति धारयन् ॥ ९ ॥ ब्रह्म
ण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ॥

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥१०॥ का
येन मनसा बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनः
कर्म कुर्वंति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥
युक्तः कर्मफलंत्यक्त्वा शांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीम् ॥
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबद्ध्यते॥१२॥
सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ॥
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्नकारयन् ॥ १३ ॥
नकर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ॥ न

कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्त्तते ॥ १४ ॥
नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतंविभुः॥ अज्ञा
नेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः ॥१५॥ ज्ञानेन
तु तदज्ञानं येषांनाशितमात्मनः ॥ तेषामादि
त्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥ तद्बुद्ध
यस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छ
न्त्यपुनरावृत्तिंज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥
विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ॥ शुनि

चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥
इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ॥ निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९ ॥
न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ॥
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥
बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखम् ॥ स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥ ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय

एव त ॥ आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते
बुधः ॥ २२ ॥ शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्छरीर
विमोक्षणात् ॥ कामक्रोधोद्भव वेगं स युक्तः स
सुखीनरः ॥ २३ ॥ योंतः सुखोंतरारामस्तथां
ऽतर्ज्योतिरेव यः ॥ स योगी ब्रह्म निर्वाणं ब्रह्म
भूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥ लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृ
षयः क्षीणकल्मषाः ॥ छिन्नद्वैधायतात्मानः सर्व
भूतहिते रताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानां

यतीनां यतचेतसाम् ॥ अभितो ब्रह्म निर्वाणं
वर्त्तते विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥ स्पर्शान्कृत्वा
बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः ॥ प्राणापानौ समौ
कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ २७ ॥ यते
न्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छा
भयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २८ ॥
भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ सुहृदं
सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भ० कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमो ऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ॥ स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्नचाक्रियः ॥ १ ॥ यं संन्यास मितिप्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव ॥ नह्यसंन्यस्त संकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥ आरुरु क्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ॥ योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥ यदा हि ने

न्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ॥ सर्वसंकल्प
संन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥ उद्धरे
दात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मैव
ह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ॥ ५ ॥ बंधुरा
त्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥ अना
त्मनस्तुशत्रुत्वेवर्तेतात्मैवशत्रुवत् ॥ ६ ॥ जिता
त्मनः प्रशांतस्य परमात्मासमाहितः ॥ शीतो
ष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥७॥ ज्ञान

विज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ॥ युक्त
इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥
सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ॥ साधु
ष्वपिच पापेषुसमबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगी
युंजीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ॥ एकाकी
यतचित्तात्मानिराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौ
देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्यु
च्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तत्रैकाग्रंमनःकृत्वायतचित्तेंद्रियक्रियः ॥ उपवि
श्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥ समं
कायशिरोग्रीवंधारयन्नचलं स्थिरः ॥ संप्रेक्ष्यना
सिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन्॥ १३ ॥प्रशांता
त्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ॥ मनःसंयम्य
मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥ युंजन्ने
वं सदात्मानं योगी नियतमानसः ॥ शांतिं निर्वा
णपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥

नात्यश्नतस्तुयोगोऽस्ति न चैकांतमनश्नतः ॥
न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन
॥ १६ ॥ युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्यक
र्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवतिदुःखहा
॥ १७ ॥ यदाविनियतं चित्तमात्मन्येवाव
तिष्ठते ॥ निःस्पृहःसर्वकामेभ्योयुक्त इत्युच्यते
तदा ॥ १८ ॥ यथादीपोनिवातस्थो नेंगते
सोपमा स्मृता ॥ योगिनो यतचित्तस्य युंजतो

योगमात्मनः ॥ १९ ॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥ यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥ सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ वेत्ति यत्र न चैवाऽयं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ॥ यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥ तंविद्यादुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञि

तम् ॥ स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचे
तसा ॥ २३ ॥ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा
सर्वानशेषतः ॥ मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य
समंततः ॥ २४ ॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृति
गृहीतया ॥ आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि
चिंतयेत् ॥ २५ ॥ यतोयतो निश्चरति मनश्चं
चलमस्थिरम् ॥ ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्ये
ववशं नयेत् ॥ २६ ॥ प्रशांतमनसं ह्येनं

योगिनं सुखमुत्तमम् ॥ उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूत
मकल्मषम् ॥ २७ ॥ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी
विगतकल्मषः ॥ सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुख
मश्नुते ॥ २८ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभू
तानि चात्मनि ॥ ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्रसम
दर्शनः ॥ २९ ॥ योमां पश्यति सर्वत्र सर्वं च
मयि पश्यति ॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च
मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥ सर्वभूतस्थितं योमां

भजत्येकत्वमास्थितः ॥ सर्वथा वर्त्तमानोऽपि
स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येन
सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥ सुखंवा यदि वा
दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥ अर्जुन उवा
च ॥ योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसू
दन ॥ एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थि
तिं स्थिराम् ॥ ३३ ॥ चंचलं हि मनः कृष्ण
प्रमाथि बलवद्दृढम् ॥ तस्याहं निग्रहं मन्ये

वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानु
वाच॥असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ॥
अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥
असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ॥
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः
॥३६॥ अर्जुन उवाच॥ अयतिःश्रद्धयोपेतोयोगा
च्चलितमानसः ॥ अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृ
ष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छि

न्नाभ्रमिवनश्यति ॥ अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥ एतन्मेसंशयं कृष्ण च्छेत्तु मर्हस्यशेषतः ॥ त्वदन्यः संशयस्यास्यच्छेत्ता नह्युपपद्यत ॥ ३९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ॥ नाहि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ४० ॥ प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ॥ शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजा

यते ॥ ४१ ॥ अथवा योगिनामेव कुले भवति
धीमताम् ॥ एतद्धिदुर्लभतरं लोके जन्म यदी
दृशम् ॥ ४२ ॥ तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते
पौर्वदैहिकम् ॥ यतते च ततो भूयः संसिद्धौ
कुरुनंदन ॥ ४३ ॥ पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते
ह्यवशोऽपि सः ॥ जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मा
ऽतिवर्त्तते ॥ ४४ ॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी
संशुद्धकिल्बिषः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो

याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥ तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥ योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ॥ श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्यासयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ॥ असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥ ज्ञानं तेऽहं सविज्ञान मिदं वक्ष्याम्यशेषतः ॥ यज्ज्ञात्वा नेह भूयो ऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥ यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥ भूमि रापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च॥ अहंकार

इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४॥ अपरेयमित
स्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥ जीवभूतांमहा
बाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥५ ॥एतद्योनीनिभूता
नि सर्वाणीत्युपधारय॥ अहंकृत्स्नस्य जगतः प्रभवः
प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥ मत्तः परतरं नान्यत्किंचिद
स्ति धनंजय ॥ मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणि
गणा इव ॥ ७॥रसोऽहमप्सु कौंतेय प्रभाऽस्मि
शशिसूर्ययोः॥प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं

नृषु ॥ ८ ॥ पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ॥ जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्वि षु ॥ ९ ॥ बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनात नम् ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामह म् ॥ १० ॥ बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जि तम् ॥ धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥ ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्ता मसाश्च ये ॥ मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु

ते मयि ॥ १२ ॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्व मिदं जगत् ॥ मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥ १४ ॥ न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः ॥ माययापहृतज्ञाना आ सुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो जिज्ञासुरर्थी

गी. ६१

अ. ७

थीं ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥ तेषां ज्ञानीनित्य
युक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥ प्रियो हि ज्ञानिनो
ऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥ उदाराः
सर्वे एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥ आस्थितः
स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १८ ॥
बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥
कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ॥

६२

तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २०॥ योयो यांयां तनु भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥ तस्यतस्याचल श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥ स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ॥ लभते च ततःकामान्मयैव विहितान्हितान् ॥ २२ ॥ अन्तवत्तु फल तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥ देवान्देवयजो यांति मद्भक्ता यांति मामपि ॥ २३॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं

मन्यंते मामबुद्धयः ॥ परंभावमजानंतो ममाव्य
यमनुत्तमम् ॥ २४ ॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य
योगमायासमावृतः ॥ मूढोऽयं नाभिजानाति
लोको मामजमव्ययम् ॥ २५ ॥ वेदाहं समती
तानि वर्तमानानि चार्जुन ॥ भविष्याणि
च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ २६ ॥
इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ॥ सर्वभू
तानि संमोहं सर्वे यांति परंतप ॥ २७ ॥ येषां

त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ ते द्वं
द्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥
जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ॥ ते
ब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमध्यात्मं कर्मचाखिलम् ॥२९॥
साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः
॥ ३० ॥ इति श्रीमद्भगव० ज्ञानविज्ञानयोगो
नामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अर्जुन उवाच ॥

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ॥
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते
॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसू
दन ॥ प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्म
भिः ॥ २॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अक्षरं ब्रह्म परमं
स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥ भूतभावोद्भवकरो
विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥ अधिभूतं क्षरो
भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ अधियज्ञोऽहमेवात्र

देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥ अंतकाले च मामेव
स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥ यः प्रयाति स मद्भावं
याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥ यंयं वापि स्मरन्
भावं त्यजत्यंते कलेवरम् ॥ तं तमेवैति
कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥ तस्मा
त्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्ध्य च ॥ मय्य
र्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥ ७ ॥ अभ्या
सयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ॥ परमं

पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ॥८॥ कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्य धातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसः परस्तात् ॥ ९ ॥ प्रयाणकाले मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ॥ भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥ यदक्षरं वेदविदो वदंति विशंति यद्यतयो वीतरागाः ॥ यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्ते पदं संग्र

हेणप्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ॥ मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १२ ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ॥ यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥ अनन्यचेताः सततं योमां स्मरति नित्यशः ॥ तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ १४ ॥ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ॥ ना

प्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥१५॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ॥ मामुपेत्य कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥ रात्रिं युगसहस्रांतां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥१७॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमे प्रलीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥ भूतग्रामः सएवायं भूत्वाभूत्वा प्रलीयते ॥ रात्र्यागमेऽवशः

पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥ परस्तस्मात्तु
भावोऽन्यो व्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ॥ यः सर्वेषु
भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥ अव्य
क्तोऽक्षरइत्युक्तस्तमाहुः परमांगतिम् ॥ यंप्राप्य
न निवर्त्तन्ते तद्धामपरमं मम ॥ २१ ॥ पुरुषःस
परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥ यस्यांतः
स्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२ ॥
यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ॥

प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ॥२३॥
अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम्॥
तत्र प्रयाता गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः॥२४॥
धूमो रात्रिस्तथाकृष्णः षण्मासादक्षिणायनम्॥
तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते॥२५॥
शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते॥ एक
या यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः॥ २६॥
नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन॥

तस्मात्सर्वेषुकालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥
वेदेषुयज्ञेषु तपस्सु चैव दानेषु यत्पुण्यफलंप्रदि
ष्टम् ॥ अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगीपरं
स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८ ॥ इति श्रीमद्भ०
सू० ब्रह्म० योग० श्रीकृ० महापुरुषयोगोनामा
ष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदंतु
ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥ ज्ञानं विज्ञानस
हितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १ ॥ राज

विद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥ प्रत्यक्षाव
गमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥ अश्रद्द
धानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ॥ अप्राप्यमां
निवर्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥ मयाततमिदं
सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ॥ मत्स्थानि सर्वभूतानि
न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥ न च मत्स्थानि
भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ भूतभृन्न च भूत
स्थो ममात्मा भूतभावनः ॥५॥ यथाकाशस्थि

तो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥ तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥ सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यांति मामिकाम् ॥ कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ॥ भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥८॥ न च मां तानि कर्माणि निबध्नंतिधनंजय ॥ उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥ मयाध्यक्षेण प्रकृ

तिः सूयते सचराचरम् ॥ हेतुनानेन कौंतेय जग
द्विपरिवर्त्तते ॥ १० ॥ अवजानंति मां मूढा मानु
षींतनुमाश्रितम् ॥ परं भावमजानंतो मम भूतमहे
श्वरम् ॥ ११ ॥ मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना
विचेतसः ॥ राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं
श्रिताः ॥ १२ ॥ महात्मानस्तु मां पार्थ दैवींप्र
कृतिमाश्रिताः ॥ भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा
भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥ सततं कीर्तयंतो

मां यतंतश्च दृढव्रताः ॥ नमस्यंतश्च मांभक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥१५॥ अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ॥ मंत्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥ पिताहमस्य जगतो माताधातापितामहः ॥ वेद्यंपवित्रमोंकारऋक्सामयजुरेवच ॥ १७॥ गतिर्भर्त्ताप्रभुःसाक्षीनिवासः

शरणं सुहृत् ॥ प्रभवः प्रलयः स्थानंनिधानं बी
जमव्ययम् ॥ १८ ॥ तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्यु
त्सृजामिच ॥ अमृतं चैव मृत्युश्चसदसच्चाहमर्जु
न ॥ १९ ॥ त्रैविद्यामां सोमपाः पूतपापा यज्ञै
रिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयंते ॥ ते पुण्यमासाद्य सुरे
न्द्रलोकमश्नंतिदिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥२०॥
ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणेपुण्ये मर्त्यं
लोकंविशंति ॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गता

गतं कामकामा लभंते ॥ २१ ॥ अनन्याश्चिं
तयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्या
भियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥ येऽ
प्यन्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ॥ तेऽपि
मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥
अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ न
तु मामभिजानंति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते ॥२४॥
यांति देवव्रता देवान्पितृन्यांति पितृव्रताः ॥

भूतानि यांति भूतेज्या यांति मद्याजिनोऽपि मामू ॥ २५ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ २७ ॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबंधनैः ॥ संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥ समोऽहं

सर्वभूतेषु नमे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥ ये भजंति
तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ २९ ॥
अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥
साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥
॥ ३० ॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं
निगच्छति ॥ कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः
प्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य
येऽपि स्युः पापयोनयः ॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा

शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ३२ ॥ किंपु
नर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥ अनि
त्यमसुखं लोकमिमं प्राप्यभजस्व माम् ॥ ३३ ॥
मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥
इति श्रीमद्भ० राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
भूयएव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥ यत्ते

ऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥
न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं नमहर्षयः ॥ अहमा
दिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २ ॥ यो
मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥ असं
मूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ बुद्धि
र्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ॥ सुखं
दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ॥

भवंति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥ महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ॥ मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥ एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥ अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्त्तते ॥ इति मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥ मच्चित्ता मद्ग

तप्राणा बोधयंतः परस्परम् ॥ कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति च ॥ ९ ॥ तेषां सतत युक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥ ददामि बुद्धि योगं तं येन मामुपयांति ते ॥ १० ॥ तेषामे वानुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ॥ नाशयाम्यात्म भावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥ पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥१२॥

आहुस्त्वामृषयः सर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असि
तोदेवलो व्यासः स्वयंचैवब्रवीषि मे ॥ १३ ॥ सर्व
मेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ॥ न हि ते
भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४ ॥
स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ॥ भूत
भावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥ वक्तुम
र्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभू
तिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिंतयन् ॥
केषुकेषुचभावेषु चिंत्योऽसिभगवन्मया ॥१७॥
विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ॥ भूयः
कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्तिमेऽमृतम् ॥१८॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि
दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥ प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ
नास्त्यन्तोविस्तरस्य मे ॥ १९ ॥ अहमात्मागु
डाकेश सर्वभूताशयस्थितः ॥ अहमादिश्चमध्यं

च भूतानामंत एवच ॥ २० ॥ आदित्यानामहं
विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ॥ मरीचिर्मरुता
मस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥ वेदानां
सामवेदोस्मि देवानामस्मि वासवः ॥ इंद्रियाणां
मनश्चास्मि भूतानामस्मिचेतना ॥२२॥ रुद्राणां
शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ॥ वसूनां
पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३ ॥
पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ॥

सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मिसागरः॥२४॥
महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ॥ यज्ञानां
जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ॥ गंध
र्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः॥२६॥
उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धिमाममृतोद्भवम् ॥ ऐरा
वतं गजेंद्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥आयु
धानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ॥ प्रजन

श्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८॥
अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ॥
पितॄणामर्यमा चास्मि यमःसंयमतामहम्॥२९॥
प्रह्लादश्चास्मिदैत्यानां कालः कलयतामहम् ॥
मृगाणांचमृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्चपक्षिणाम् ॥ ३० ॥
पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ॥ झषा
णां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥३१॥
सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ॥ अध्या

त्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥
अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्यच ॥
अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः॥३३॥
मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ॥ की
र्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा
॥ ३४ ॥ बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसाम
हम् ॥ मासानांमार्गशीर्षोऽहमृतूनांकुसुमाकरः
॥३५॥द्यूतंछलवतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम्

जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वंसत्त्ववतामहम्
॥ ३६ ॥ वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवा
नां धनंजयः ॥ मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामु
शनाःकविः ॥३७॥ दंडो दमयितामस्मि नीति
रस्मि जिगीषताम् ॥ मौनं चैवास्मिगुह्यानां
ज्ञानंज्ञानवतामहम् ॥ ३८ ॥ यच्चापि सर्व
भूतानां बीजं तदहमर्जुन ॥ न तदस्ति वि
ना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ ३९ ॥

नान्तोऽस्मि मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ॥
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥
यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥ तत्तदे
वावगच्छत्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥ ४१ ॥
अथवा बहुनैतेन किं ज्ञानेन तवार्जुन ॥ विष्ट
भ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥
इति श्रीमद्भग० विभूतियोगो नाम दशमो
ऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ॥ यत्त्व
योक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ १ ॥
भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ॥
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम्
॥ २ ॥ एवमेतद्यथात्थत्वमात्मानं परमेश्वर ॥
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरंपुरुषोत्तम ॥ ३ ॥
मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ॥
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्य

यम् ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथसहस्रशः ॥ नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ५ ॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौमरुतस्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥ इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ॥ मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥ न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥ दिव्यं ददामि

ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ॥ दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥ अनेकदिव्याभरणंदिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तंविश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥ दिवि सूर्यसहस्रस्यभवेद्युगपदुत्थिता ॥ यदि भाः

सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ॥ अप
श्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥ १३ ॥ ततः
स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ॥ प्रणम्य
शिरसा देवं कृतांजलिरभाषत ॥ १४ ॥ अर्जुन
उवाच ॥ पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा
भूतविशेषसंघान् ॥ ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ
मृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ १५ ॥ अनेक

बाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरू
पम् ॥ नांतं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि
विश्वेश्वर विश्वरूपम् ॥ १६ ॥ किरीटिनं गदिनं
चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमंतम् ॥
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समंताद्दीप्तानलार्कद्यु
तिमप्रमेयम् ॥ १७ ॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥ त्वमव्ययः
शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो

मे ॥ १८ ॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यमनन्तबाहुं
शशिसूर्यनेत्रम् ॥ पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदंतपन्तम् ॥ १९ ॥ द्यावापृ
थिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च
सर्वाः ॥ दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्य
थितं महात्मन् ॥ २० ॥ अमी हित्वां सुरसंघावि
शंति केचिद्भीताः प्रांजलयोगृणंति ॥ स्वस्तीत्यु
क्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवंति त्वां स्तुतिभिः

पुष्कलाभिः ॥ २१ ॥ रुद्रादित्या वसवो ये च
साध्याविश्वेऽश्विनौमरुतश्चोष्मपाश्च ॥ गंधर्वय
क्षासुरसिद्धसंघा वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे
॥ २२॥ रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहु
बाहूरुपादम् ॥ बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः
प्रव्यथितास्तथाहम् ॥ २३ ॥ नभःस्पृशं दीप्त
मनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ॥ दृष्ट्वा
हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विन्दामि

शमं च विष्णो ॥ २४ ॥ दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ॥ दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २५ ॥ अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ॥ भीष्मो द्रोणः सूतपुत्र स्तथासौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥ २६ ॥ वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशंति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ॥ केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु संद्द

इयंते चूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७ ॥ यथा नदीनां
बहवोंबुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवंति ॥ तथा
तवामी नरलोकवीरा विशंति वक्त्राण्यभिविज्व
लंति ॥ २८ ॥ यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतंगा वि
शंतिनाशाय समृद्धवेगाः ॥ तथैव नाशाय विशं
ति लोकास्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ २९ ॥
लेलिह्यसे ग्रसमानः समंताल्लोकान्समग्रान्वद
नैर्ज्वलद्भिः ॥ तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भास

स्तवोग्राः प्रतपंति विष्णो ॥ ३० ॥ आख्याहि
मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद॥
विज्ञातुमिच्छामि भवंतमाद्यं नहि प्रजानामि तव
प्रवृत्तिम् ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कालोस्मि
लोकक्षयकृत्प्रवृद्धोलोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ॥
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यंतिसर्वे येऽवस्थिताः प्र
त्यनीकेषु योधाः ॥ ३२ ॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठय
शोलभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् ॥

मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्य
साचिन् ॥ ३३ ॥ द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं
च कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ॥ मया हत
स्त्वं जहि माव्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणेसप
त्नान् ॥ ३४ ॥ संजय उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा
वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वेपमानः कि
रीटी ॥ नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्गदं
भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥ अर्जुन उवाच ॥

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनु रज्यते च ॥ रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्धसंघाः ॥ ३६ ॥ कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥ अनंतदेवेशजगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥ त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥ वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनंतरूप

॥ ३८ ॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशांकः प्रजा
पतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमो नमस्तेऽस्तु
सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ३९ ॥
नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत
एव सर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं स
माप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४० ॥ सखेति मत्वा
प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ॥
अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन

वापि ॥ ४१ ॥ यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ॥ एकोथ वाप्यच्युत
तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥
पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च
गुरुर्गरीयान् ॥ न त्वत्समोऽस्त्यभ्याधिकः कुतो
ऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥ त
स्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामह
मीशमीड्यम् ॥ पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः

प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ४४ ॥ अदृष्ट पूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ॥ तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जग न्निवास ॥ ४५ ॥ किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ॥ तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ॥ तेजोमयं वि

श्वमनंतमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥ न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ॥ एवंरूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥ मा ते व्यथा माच विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ् ममेदम् ॥ व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेवमे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥ संजय उवाच ॥ इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ॥

आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यव
पुर्महात्मा ॥५०॥ अर्जुन उवाच ॥ दृष्ट्वेदं मानुषं
रूपं तव सौम्यं जनार्दन ॥ इदानीमस्मि संवृ
त्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥
॥५२॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ॥
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५३ ॥

भक्त्यां त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ॥
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ५४ ॥
मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ॥ निर्वैरः
सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥ ५५ ॥ इति
श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग
शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो
नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ अर्जुनउवाच ॥ एवंस
ततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ॥ ये चाप्यक्ष

रमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ॥ श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २ ॥ ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥ सर्वत्रगमचिंत्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ३ ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥ ते प्राप्नुवंति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥ क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥ अव्यक्ता

हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥५॥ ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥ अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥ तेषामहं समुद्धर्त्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥ भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ७ ॥ मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ॥ निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥८॥ अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ॥ अभ्यासयोगेन ततो मामि

च्छाप्तुं धनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ॥ मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सि द्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥ अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥ श्रेयो हि ज्ञानमभ्या साज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥ ध्यानात्कर्मफल त्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम् ॥ १२ ॥ अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥ निर्ममो निरहं

कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३॥ संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धि र्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥१४॥ यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ॥ हर्षामर्षभयोद्वेगै र्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥१५॥ अनपेक्षः शुचि र्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ॥ सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६ ॥ यो न हृष्य ति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ॥ शुभाशुभ

परित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १७॥ समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येनकेनचित् ॥ अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियोनरः ॥ १९ ॥ ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्धधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायांयो

गशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नामद्वा
दशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदं
शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥ एतद्योवेत्ति
तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥१॥ क्षेत्रज्ञं चापि
मांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानंयत्त
ज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च
यद्विकारि यतश्च यत्॥स च यो यत्प्रभावश्चतत्स
मासेन मे शृणु ॥ ३ ॥ ऋषिभिर्बहुधा गीतं

छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैवहेतुम
द्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४॥ महाभूतान्यहंकारो बुद्धि
रव्यक्तमेवच ॥ इंद्रियाणि दशैकंचपंचचेंद्रियगो
चराः ॥ ५ ॥ इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेत
ना धृतिः ॥ एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृ
तम् ॥ ६ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरा
र्जवम् ॥ आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनि
ग्रहः ॥७॥ इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एवच ॥

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥
असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ॥ नित्यं
च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥ मयि
चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्त
देशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥ अध्या
त्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एत
ज्ज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥
ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥

गी० अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥ अ०
१० सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ १३
सर्वतः श्रुतिमँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३॥
सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ॥ असक्तं
सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १४ ॥ बहि
रंतश्च भूतानामचरं चरमेव च ॥ सूक्ष्मत्वात्त
दविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ॥ १५ ॥ अवि ९०
भक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ॥ भूत

भर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च॥ १६॥ज्यो
तिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥ ज्ञानं
ज्ञेयं ज्ञानगम्य हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥ १७॥
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥
प्रकृतिपुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥ विका
रांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥
कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥ पुरुषः

गी० ९१

सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २० ॥
पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ॥
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥
उपद्रष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ॥ पर
मात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥२२॥
य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ॥ सर्वथ
वर्त्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥
ध्यानेनात्मनि पश्यंति केचिदात्मानमात्मना ॥

अ० १३

९१

अन्येसाख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥
अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ॥ ते
ऽपि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः॥ २५ ॥
यावत्संजायतेकिंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम् ॥ क्षेत्र
क्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥ समं
सर्वेषुभूतेषुतिष्ठंतंपरमेश्वरम् ॥ विनश्यत्स्वविन
श्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥ समंप
श्यन्तिसर्वत्रसमवस्थितमीश्वरम् ॥ नहिनस्त्या

त्मनात्मानं ततो यातिपरांगतिम् ॥ २८ ॥ प्रकृत्यैवचकर्माणि क्रियमाणानिसर्वशः ॥ यःपश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९ ॥ यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥ अनादित्वा न्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ॥ शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥३१॥ यथासर्व गतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥ सर्वत्राव

स्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥ ३२ ॥
यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ॥
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृति
मोक्षं च ये विदुर्यांति ते परम् ॥ ३४ ॥ इति
श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग
शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे प्रकृतिपुरुषयोगोनाम
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ श्रीभगवान्

वाच ॥ परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञान मुत्तमम् ॥ यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धि मितोगताः ॥ १ ॥ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ॥ सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २ ॥ मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ॥ संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥ सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवंति याः ॥ तासां ब्रह्म महद्योनिरहं

बीजप्रदः पिता ॥४॥ सत्त्वंरजस्तम इति गुणाः
प्रकृतिसंभवाः ॥ निबध्नंतिमहाबाहो देहे देहिन
मव्ययम् ॥ ५ ॥ तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रका
शकमनामयम् ॥ सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन
चानघ ॥६॥ रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगस
मुद्भवम् ॥ तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहि
नम् ॥ ७ ॥ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदे
हिनाम्॥प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भा

गी. ९४

रत ॥ ८ ॥ सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणिभा
रत ॥ ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत
॥ ९ ॥ रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ॥
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमःसत्त्वं रजस्तथा ॥ १० ॥
सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ॥ ज्ञानं
यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ११ ॥
लोभःप्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमःस्पृहा ॥ रजस्ये
तानि जायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥ अप्रका

अ० १४

९४

शोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ॥ तमस्ये
तानि जायंते विवृद्धे कुरुनंदन ॥१३॥ यदा सत्त्वे
प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ॥ तदोत्तमविदाँ
लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ रजसि प्रलयं
गत्वा कर्मसंगिषुजायते ॥ तथा प्रलीनस्तमसि
मूढयोनिषुजायते ॥ १५ ॥ कर्मणःसुकृतस्याहुः
सात्त्विकं निर्मलं फलम् ॥ रजसस्तु फलं दुःखम
ज्ञानंतमसः फलम् ॥१६॥ सत्त्वात्संजायते ज्ञानं

गी० रजसो लोभएव च ॥ प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽ अ०
१८ ज्ञानमेव च ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वं गच्छंति सत्त्वस्था १४
मध्ये तिष्ठंति राजसाः ॥ जघन्यगुणवृत्तिस्थाअधो
गच्छंति तामसाः ॥ १८ ॥ नान्यं गुणेभ्यः कर्ता
रं यदा द्रष्टानुपश्यति ॥ गुणेभ्यश्च परं वेत्ति
मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥ गुणानेतानती
त्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवान् ॥ जन्ममृत्युजरादुःखै १८
र्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥ अर्जुन उवाच ॥

कैर्लिंगैस्त्रीन् गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ॥
किमाचारः कथंचैतांस्त्रीन्गुणानातिवर्त्तते ॥२१॥
श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव
च पांडव ॥ न द्वेष्टिसंप्रवृत्तानि न निवृत्तानिकां
क्षति ॥ २२ ॥ उदासीनवदासीनो गुणैर्योनाविचा
ल्यते ॥ गुणावर्त्तंतइत्येवयोऽवतिष्ठति ेंगते
॥ २३ ॥ समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकां
चनः ॥ तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तु

ति: ॥२४॥ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारि
पक्षयोः ॥ सर्वारंभपरीत्यागी गुणातीतः स उच्य
ते ॥ २५ ॥ मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन
सेवते ॥ स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते
॥ २६ ॥ ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य
च ॥ शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य
च ॥ २७ ॥ इति श्रीमद्भग॰ गुणत्रयविभागयो
गो नामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीभगवान्

वाच ॥ ऊर्ध्वमूलमधः शाखमश्वत्थं प्राहुरव्
यम् ॥ छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेद
वित् ॥ १ ॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्यशाखागुण
प्रवृद्धाविषयप्रवालाः ॥ अधश्चमूलान्यनुसंतता
निकर्मानुबंधीनि मनुष्यलोके ॥ २ ॥ न रूपमस्ये
हतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा ॥ अश्व
त्थमेनं सुविरूढमूलमसंगशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा
॥ ३ ॥ ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता

गी॰   अ॰
९७   १५

न निवर्त्तंति भूयः ॥ तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥ निर्मान मोहा जितसंगदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्त कामाः ॥ द्वंद्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥ न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ॥ यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥ ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ॥ मनः षष्ठानींद्रियाणि

९७

प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥ शरीरं यदवा
प्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥ गृहीत्वैतानि
संयाति वायुर्गंधानिवाशयात् ॥ ८ ॥ श्रोत्रं चक्षुः
स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥ अधिष्ठाय मन
श्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥ उत्क्रामंतं स्थितं
वापि भुंजानं वा गुणान्वितम् ॥ विमूढा नानु
पश्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥ यतंतो
योगिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥ यतंतो

ऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥
यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ॥ यच्च
न्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२॥
गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ॥
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः
॥ १३ ॥ अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमा
श्रितः ॥ प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्वि
धम् ॥ १४ ॥ सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो

गी० ९८ अ० १५ ९८

मत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेव
वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५ ॥
द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥ क्षरः
सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्यते ॥ १६ ॥
उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ॥ यो
लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७ ॥
यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपिचोत्तमः ॥अतोऽ
स्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥

गी॰ यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ॥ सस अ॰
१९ र्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १९ ॥ इति १५
गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ॥ एतद्बुद्ध्वा
बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥ इति
श्रीमद्भग॰ पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽ
ध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अभयं
सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥ दानं द॰ ९९
मश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥

अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागः शांतिरपैशुनम् ॥
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥
तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥
भवंति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥
दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥४॥
दैवीसंपद्विमोक्षाय निबंधायासुरीमता ॥ मा
शुचः संपदंदैवीमभिजातोऽसिपांडव ॥ ५ ॥ द्वौ

भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ॥ दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ॥ न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥७॥ असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ॥ अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥ एतान् दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥ प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

काममाश्रित्यदुष्पूरंदंभमानमदान्विताः ॥ मोहा
द्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्त्ततेशुचिव्रताः ॥ १० ॥
चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः॥कामो
पभोगपरमा एतावदितिनिश्चिताः ॥ ११ ॥ आ
शापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ॥ ईहंते
कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥
इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथम् ॥ इदम
स्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥१३॥असौ

मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ॥ ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १४ ॥ आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ॥ यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥ अनेकचित्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥ यजंते नामयज्ञै

स्ते दंभेनाविधिपूर्वकम् ॥ १७ ॥ अहंकारं बलं
दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ॥ मामात्मपरदेहेषु
प्रद्विषंतोऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहं द्विषतः
क्रूरान्संसारेषुनराधमान् ॥ क्षिपाम्यजस्रमशुभा
नासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥ आसुरीं योनिमा
पन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥ मामप्राप्यैव कौंतेय
ततो यांत्यधमां गतिम् ॥ २० ॥ त्रिविधं नरक
स्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥ कामः क्रोधस्तथा

लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥ एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ २२ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्त्तते कामकारतः ॥ न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३ ॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥२४॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां यो

गशा० देवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशो
ऽध्यायः ॥१६॥ अर्जुन उवाच ॥ ये शास्त्रविधि
मुत्सृज्य यजंते श्रद्धयाऽन्विताः ॥ तेषां निष्ठा
तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥ श्रीभ
गवानुवाच ॥ त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां
सा स्वभावजा ॥ सात्त्विकी राजसी चैव तामसी
चेति तां शृणु ॥ २ ॥ सत्त्वानुरूपा सर्वस्य
श्रद्धा भवति भारत ॥ श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो

यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥ यजंते सात्त्विका दे
वान्यक्षरक्षांसि राजसाः ॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये
यजंते तामसा जनाः ॥४॥ अशास्त्रविहितं घोरं
तप्यते ये तपोजनाः ॥ दंभाहंकारसंयुक्ताःकाम
रागबलान्विताः ॥ ५ ॥ कर्षयंतःशरीरस्थं भूत
ग्राममचेतसः ॥ मां चैवांतःशरीरस्थं तान्वि
द्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥ आहारस्त्वपि सर्वस्य
त्रिविधो भवति प्रियः ॥ यज्ञस्तपस्तथादानंतेषां

भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥ आयुः सत्त्वबलारोग्यसुखे
प्रीतिविवर्धनाः ॥ रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या
आहाराःसात्त्विकप्रियाः ॥८॥ कट्वम्ललवणात्यु
ष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ॥ आहारा राजसस्येष्टा
दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥ यातयामं गतरसं
पूति पर्युषितं च यत् ॥ उच्छिष्टमपि चामेध्यं
भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥ अफलाकांक्षिभि
र्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ॥ यष्टव्यमेवेति मनः

समाधाय स सात्त्विकः ॥ ११ ॥ अभिसंधाय तु
फलं दंभार्थमपि चैव यत् ॥ इज्यते भरतश्रेष्ठ तं
यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १२ ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं
मंत्रहीनमदक्षिणम् ॥ श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं
परिचक्षते ॥ १३ ॥ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं
शौचमार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप
उच्यते ॥ १४ ॥ अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रिय
हितं च यत् ॥ स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं

तप उच्यते ॥ १५ ॥ मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौन
मात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मा
नसमुच्यते ॥ १६ ॥ श्रद्धया परया तप्तं तपस्त
त्त्रिविधं नरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं
परिचक्षते ॥ १७ ॥ सत्कारमानपूजार्थं तपो दं
भेन चैव यत् ॥ क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चल
मध्रुवम् ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया
क्रियते तपः ॥ परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमु

दाहृतम् ॥ १९ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयते
ऽनुपकारिणे ॥ देशे काले च पात्रे च तद्दानं सा
त्त्विकं स्मृतम् ॥ २० ॥ यत्तुप्रत्युपकारार्थं फल
मुद्दिश्य वा पुनः ॥ दीयते च परिक्लिष्टं तद्दान
समुदाहृतम् ॥ २१ ॥ अदेशकाले यद्दानमपात्रे
भ्यश्च दीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातं तत्तामससमुदा
हृतम् ॥ २२ ॥ ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्म
णास्त्रिविधः स्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेनवेदाश्चयज्ञाश्च

विहिताःपुरा ॥ २३ ॥ तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्तंते विधानोक्ताःसततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २४ ॥ तदित्यनभिसंधायफलं यज्ञतपःक्रियाः ॥ दानक्रियाश्च विविधाः क्रियंते मोक्षकांक्षिभिः ॥ २५ ॥ सद्भावेसाधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञेतपसिदाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ॥ कर्म चैव तद्

र्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २८ ॥ इति श्रीमद्भगव॰ श्रद्धात्रययोगो नामसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥

अर्जुन उवाच ॥ संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ॥ त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥ सर्वं

कर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥
त्याज्यं दोषवदित्येके कर्मप्राहुर्मनीषिणः ॥
यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥३॥
निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ॥ त्यागो
हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥४॥ यज्ञ
दानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥ यज्ञो
दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम्॥ ५ ॥एता
न्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥

कर्त्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥
नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ॥ मो
हात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥
दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥ स
कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥
कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ॥ संगं
त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९ ॥
न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशलेनानुषज्जते ॥ त्यागी

सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥
नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः॥यस्तु
कर्मफलत्यागीसत्यागीत्यभिधीयते ॥ ११॥अनि
ष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलम् ॥ भवत्य
त्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित्॥१२॥
पंचैतानि महाबाहोकारणानि निबोधमे ॥ सां
ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम्॥१३
अधिष्ठानं तथाकर्त्ता कारणं च पृथग्विधम्॥वि

विधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पंचमम् ॥ १४ ॥
शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभते नरः ॥ न्याय्यं
वा विपरीतं वा पंचैते यस्य हेतवः ॥ १५ ॥
तत्रैवं सति कर्त्तारमात्मानं केवलं तु यः ॥ पश्य
त्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥
॥ १६ ॥ यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न
लिप्यते ॥ हत्वापि स इमाँल्लोकान्नहंतिन निबध्य
ते ॥ १७ ॥ ज्ञानं ज्ञेयंपरिज्ञाता त्रिविधा कर्म

चोदना ॥ कारणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्म
संग्रहः ॥१८॥ ज्ञानं कर्म च कर्त्ता च त्रिधैवगुण
भेदतः ॥ प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु ता
न्यपि ॥ १९ ॥ सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमी
क्षते ॥ अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सा
त्त्विकम् ॥२०॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नाना
भावान्पृथग्विधान् ॥ वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञा
नं विद्धि राजसम् ॥ २१ ॥ यत्तु कृत्स्नवदेक

स्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ॥ अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामससमुदाहृतम् ॥ २२ ॥ नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतम् ॥ अफलप्रेप्सुना कर्मयत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥ २३ ॥ यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ॥ क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २४ ॥ अनुबंधं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ॥ मोहादारभ्यतेकर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ २५ ॥ मुक्तसंगोऽनहंवादी

धृत्युत्साहसमन्वितः ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्त्विक उच्यते ॥ २६ ॥ रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ॥ हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥ अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ॥ विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ २८ ॥ बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ॥ प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥ २९ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं कार्याकार्ये भयाभये ॥ बंधं
मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥३०॥
यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥ अय
थावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥३१॥
अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ॥ सर्वा
र्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३२॥
धृत्या यया धारयते मनः प्राणेंद्रियक्रियाः ॥
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्वि

की ॥ ३३ ॥ यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धार
यतेऽर्जुन ॥ प्रसंगेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ
राजसी ॥ ३४ ॥ यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं
मदमेव च । नविमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ
तामसी ॥ ३५ ॥ सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु
मे भरतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च
निगच्छति ॥ ३६ ॥ यत्तदग्रेविषमिव परिणा
मेऽमृतोपमम् ॥ तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबु

गी॰ द्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्त अ॰
२११ दग्रेऽमृतोपमम् ॥ परिणामे विषमिव तत्सुखं १८
राजसं स्मृतम् ॥ ३८ ॥ यदग्रे चानुबंधे च सुखं
मोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामस
मुदाहृतम् ॥ ३९ ॥ न तदस्ति पृथिव्यां वा
दिवि देवेषु वा पुनः ॥ सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदे
भिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणक्षत्रिय १९२
विशां शूद्राणां च परंतप ॥ कर्माणि प्रविभ

त्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमोदमस्त
पः शौचं क्षांतिरार्जवमेवच ॥ ज्ञानंविज्ञानमास्ति
क्यं ब्रह्मकर्मस्वभावजम् ॥ ४२ ॥ शौर्यं तेजो
धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥ दा
नमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥
॥ ४३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म
स्वभावजम् ॥ परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि
स्वभावजम् ॥ ४४ ॥ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः

संसिद्धिं लभते नरः ॥ स्वकर्मनिरतः सिद्धिं तथा विंदति तच्छृणु ॥ ४५ ॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥ स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः ॥ ४६ ॥ श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४७ ॥ सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् ॥ सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥ अस

क्तबुद्धिःसर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ॥ नैष्कर्म्यं
सिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥ सिद्धिं
प्राप्तोयथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोधमे ॥ समासेनै
वकौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ ५० ॥ बुद्ध्या
विशुद्धया युक्तोधृत्यात्मानंनियम्यच ॥ शब्दा
दीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥५१॥
विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ॥
ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ॥ ५२ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ॥ विमु च्य निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३ ॥ ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ॥ समःसर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ५४ ॥ भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्व तः ॥ ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंत रम् ॥ ५५ ॥ सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं

पदमव्ययम् ॥ ५६ ॥ चेतसा सर्वकर्माणि मयि
संन्यस्य मत्परः ॥ बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः
सततं भव ॥ ५७ ॥ मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्र
सादात्तरिष्यसि ॥ अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्य
सि विनंक्ष्यसि ॥ ५८ ॥ यदहंकारमाश्रित्य न
योत्स्य इति मन्यसे ॥ मिथ्यैषव्यवसायस्ते प्रकृ
तिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥ स्वभावजेन कौं

तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ॥ कर्तुंनेच्छसि यन्मो
हात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ ६० ॥ ईश्वरः
सर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभू
तानि यंत्रारूढानि मायया ॥ ६१ ॥ तमेव
शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ॥ तत्प्रसादात्परां
शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ६२ ॥
इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ॥

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥
सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ॥ इष्टोऽ
सि मे दृढमतिस्ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥६४॥
मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसिमे।६५॥
सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥ अहं
त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुचः॥६६॥
इदं तेनातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ॥ नचा

शुश्रूषवे वाच्यं नच मां योऽभ्यसूयति ॥ ६७ ॥
य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥ भक्तिं
मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥
न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥
भविता नचमेतस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥६९॥
अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ॥
ज्ञानयज्ञेनतेनाहमिष्टः स्यामितिमेमतिः ॥७० ॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपियो नरः ॥ सोऽपि
मुक्तःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥७१॥
कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ॥
कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥ ७२ ॥
अर्जुन उवाच ॥ नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा
त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ॥ स्थितोऽस्मि गतसंदेहः
करिष्ये वचनं तव ॥ ७३ ॥ संजय उवाच ॥
इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ संवा

दमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥ व्यास
प्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ॥ योगं योगे
श्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥
राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ॥
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥७६॥
तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ॥
विस्मयो मे महान्राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः
॥ ७७ ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनु

ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

धरः ॥ तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

पुस्तक मिलनेका ठिकाना–
गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेंकटेश्वर" छापाखाना,
कल्याण–मुंबई.
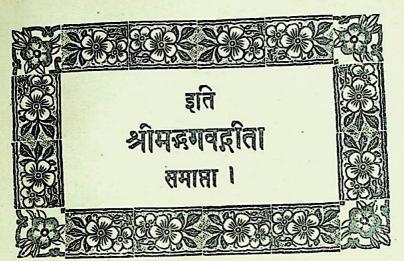
इति
श्रीमद्भगवद्गीता
समाप्ता ।

अथ विष्णुसहस्रनाम-प्रारम्भः ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमल्लक्ष्मीवेंकटेशाय नमः ॥ ॥ अथ विष्णुसहस्रनामप्रारंभः ॥ यस्य स्मरणमात्रेण जन्मसंसारबन्धनात् ॥ विमुच्यते नमस्तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ १ ॥ नमःसमस्तभूतानामादिभूताय भूभृते ॥ अनेकरूपरूपाय विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ २ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ॥ युधिष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ ३ ॥

किमेकं दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणम् ॥ स्तुव न्तः कं कमर्चंतः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥ ४ ॥ को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः ॥ किं जपन्मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ५ ॥ भीष्म उवाच ॥ जगत्प्रभुं देवदेवमनंतं पुरुषोत्त मम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥ ६ ॥ तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्य यम् ॥ ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च

॥७॥ अनादिनिधनं विष्णुंसर्वलोकमहेश्वरम् ॥
लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यंसर्वदुःखातिगो भवेत्।८।
ब्रह्मण्यंसर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्धनम् ॥ लोक
नाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ९ ॥ एषमे
सर्वधर्माणांधर्मोऽधिकतमोमतः ॥ यद्भक्त्या
पुंडरीकाक्षं स्तवैरर्चेन्नरः सदा ॥ १० ॥ परमं
यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ॥ परमं यो महद्
ब्रह्म परमं यः परायणम् ॥ ११ ॥ पवित्राणांपवि

त्रं यो मंगलानां च मंगलम् ॥ दैवतं देवतानां च
भूतानां योऽव्ययः पिता ॥ १२ ॥ यतः सर्वाणि
भूतानि भवंत्यादियुगागमे ॥ यस्मिंश्च प्रलयं या
न्ति पुनरेव युगक्षये ॥ १३ ॥ तस्य लोकप्रधा
नस्य जगन्नाथस्य भूपते ॥ विष्णोर्नामसहस्रं मे
शृणु पापभयापहम् ॥ १४ ॥ यानि नामानि गौ
णानि विख्यातानि महात्मनः ॥ ऋषिभिः परिगी
तानि तानि वक्ष्यामि भूतये ॥ १५ ॥ ऋषीणां

म्नांसहस्रस्य वेदव्यासो महामुनिः ॥ छंदोऽनुष्टुप्
तथा देवो भगवान् देवकीसुतः ॥ १६ ॥ विष्णुं
जिष्णुं महाविष्णुं प्रभविष्णुं महेश्वरम् ॥ अनेक
रूपदैत्यांतं नमामि पुरुषोत्तमम् ॥१७॥ अस्य
श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रमहामंत्रस्य ॥
भगवान्वेदव्यासऋषिः॥अनुष्टुप्छंदः ॥श्रीकृष्णः
परमात्मा श्रीमन्नारायणो देवता ॥ अमृतां
शूद्भवोभानुरिति बीजम् ॥ देवकीनंदनः स्रष्टेति

शक्तिः ॥ त्रिसामा सामगः सामेति हृदयम् ॥ शंखभृन्नंदकीचक्रीतिकीलकम् ॥ शार्ङ्गधन्वाग दाधरइत्यस्त्रम् ॥ रथांगपाणिरक्षोभ्य इतिकव चम् ॥ उद्भवः क्षोभणो देव इति परमो मंत्रः ॥ श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं विष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रजपे विनियोगः ॥ अथकरन्यासः ॥ ॐ उद्भवायअं गुष्ठाभ्यांनमः॥ॐ क्षोभणाय तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐ देवाय मध्यमाभ्यां नमः ॐ उद्भवाय अ

नामिकाभ्यां नमः ॥ ॐ क्षोभणायकनिष्ठिका
भ्यां नमः ॥ ॐ देवाय करतलकरपृष्ठाभ्यां
नमः ॥ इतिकरन्यासः ॥ अथ हृदयादिषडंग
न्यासः ॥ सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः ज्ञानाय हृदया
य नमः॥ सहस्रमूर्धा विश्वात्मा ऐश्वर्यायशिरसे
स्वाहा ॥ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः शक्त्यै शि
खायै वषट् ॥ त्रिसामा सामगः साम बलाय
कवचायहुम् ॥ रथांगपाणिरक्षोभ्यः तेजसेनेत्रा

भ्यांवौषट् ॥ शार्ङ्गधन्वागदाधरः वीर्याय अस्त्रा
यफट् ॥ ऋतुः सुदर्शनः कालः भूर्भुवः स्वरोम्
दिग्बंधः ॥ इति हृदयादिन्यासः ॥ ॥ ॥

अथ ध्यानम् ।

ॐ क्षीरोदन्वत्प्रदेशेशुचिमणिविलसत्सैकतेमौ
क्तिकानांमालाक्लृप्तासनस्थः स्फटिकमणिनि
भैर्मौक्तिकैर्मंडितांगः ॥ शुभ्रैरभ्रैरदभ्रैरुपरिविरचि
तैर्मुक्तपीयूषवर्षैरानंदी नः पुनीयादरिनलिनगदा

शंखपाणिर्मुकुंदः ॥१॥ अथवा ॥ भूः पादौयस्य
नाभिर्वियदसुरनिलश्चंद्रसूर्यौचनेत्रे कर्णावाशा
शिरो द्यौर्मुखमपि दहनो यस्य वास्तेयमब्धिः॥
अंतःस्थं यस्यविश्वं सुरनरखगगोभोगिगंधर्वदै
त्यैश्चित्रं रंरम्यते तं त्रिभुवनवपुषं विष्णुमीशंन
मामि ॥ २ ॥ अथवा ॥ शांताकारं भुजगशयनं
पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं
शुभांगम् ॥ लक्ष्मीकांतं कमलनयनं योगिभि

ध्यानगम्यं वंदेविष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकना
थम् ॥ ३ ॥ अथवा ॥ मेघश्यामंपीतकौशेयवासं
श्रीवत्सांकं कौस्तुभोद्भासितांगम् ॥ पुण्योपेतंपुं
डरीकायताक्षंविष्णुं वंदे सर्वलोकैकनाथम्॥४॥
अथवा ॥ सशंखचक्रं सकिरीटकुंडलं सपीत
वस्त्रं सरसीरुहेक्षणम् ॥ सहारवक्षःस्थलकौस्तुभ
श्रियं नमामि विष्णुं शिरसा चतुर्भुजम् ॥ ५ ॥
ॐ विश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः॥

भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्माभूतभावनः ॥ १ ॥
पूतात्मा परमात्माच मुक्तानांपरमागतिः ॥
अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ॥२॥
योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ नार
सिंहवपुः श्रीमान् केशवः पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥
सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ॥
संभवो भावनो भर्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः
॥ ४ ॥ स्वयंभूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो

महास्वनः ॥ अनादिनिधनो धाता विधाता
धातुरुत्तमः ॥ ५ ॥ अप्रमेयो हृषीकेशः पद्म
नाभोऽमरप्रभुः ॥ विश्वकर्मा मनुस्त्वष्टास्थवि
ष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ ६ ॥ अग्राह्यः शाश्वतः
कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ॥ प्रभूतास्त्रिककु
व्धाम पवित्रं मंगलं परम् ॥ ७ ॥ ईशानः प्राणदः
प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः ॥ हिरण्यगर्भो भूग
र्भो माधवो मधुसूदनः ॥ ८ ॥ ईश्वरो विक्रमी

धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः ॥ अनुत्तमो दुरा
धर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ॥ ९ ॥ सुरेशः श
रणं शर्मविश्वरेताः प्रजाभवः ॥ अहःसंवत्सरो
व्यालः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ १० ॥ अजः सर्वे
श्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः ॥ वृषाकपि
रमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ॥ ११ ॥ वसुर्वसु
मनाः सत्यः समात्मासंमितःसमः ॥ अमोघः
पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा वृषाकृतिः॥१२॥ रुद्रो

वि॰ बहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः ॥ अमृतः स॰
१२५ शाश्वतः स्थाणुर्वरारोहो महातपाः ॥ १३ ॥ सर्वगः
सर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनो जनार्दनः ॥ वेदो वेदविद
व्यंगो वेदांगो वेदवित्कविः ॥ १४ ॥ लोकाध्यक्षः
सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः ॥ चतुरात्मा
चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ १५ ॥ भ्राजिष्णु
भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ॥ अनघो
विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ १६ ॥ १२६

उपेंद्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ॥ अ
तींद्रः संग्रहः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः ॥१७॥
वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो मधुः ॥
अतींद्रियोमहामायोमहोत्साहोमहाबलः॥१८॥
महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः ॥ अनि
र्देश्यवपुः श्रीमानमेयात्मा महाद्रिधृक् ॥ १९ ॥
महेष्वासो महीभर्ता श्रीनिवासः सतांगतिः ॥
अनिरुद्धः सुरानंदोगोविन्दो गोविदांपतिः॥२०॥

मरीचिर्दमनो हंसः सुपर्णो भुजगोत्तमः ॥ हिर
ण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः॥२१॥ अ
मृत्युः सर्वदृक् सिंहः संधाता संधिमान्स्थिरः ॥
अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥
॥ २२ ॥ गुरुर्गुरुतमो धामः सत्यः सत्यपराक्र
मः ॥ निमिषोऽनिमिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदार
धीः ॥ २३ ॥ अग्रणीर्ग्रामणीःश्रीमान्न्यायोनेता
समीरणः ॥ सहस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः स

हस्तपात् ॥ २४ ॥ आवर्त्तनो निवृत्तात्मा संवृत्तः
संप्रमर्दनः ॥ अहः संवर्त्तको वह्निरनिलो धरणी
धरः ॥ २५ ॥ सुप्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वधृग्वि
श्वभुग्विभुः ॥ सत्कर्त्ता सत्कृतिः साधुर्ज्जह्नुर्ना
रायणो नरः ॥ २६ ॥ असंख्येयोऽप्रमेयात्मा
विशिष्टः शिष्टकृच्छुचिः ॥ सिद्धार्थः सिद्धसंकल्पः
सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ २७ ॥ वृषाही वृषभो
विष्णुर्वृषपर्वा वृषोदरः ॥ वर्द्धनो वर्द्धमानश्च

वि॰ विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ २८ ॥ सुभुजो दुर्धरो स॰
वाग्मी महेन्द्रो वसुदोवसुः ॥ नैकरूपो बृहद्रूपः
१२७ शिपिविष्टः प्रकाशनः ॥ २९ ॥ ओजस्तेजोद्युति
धरःप्रकाशात्माप्रतापनः ॥ ऋद्धः स्पष्टाक्षरोमंत्र
श्चंद्रांशुर्भास्करद्युतिः ॥ ३० ॥ अमृतांशूद्भवो
भानुः शशबिंदुः सुरेश्वरः ॥ औषधं जगतः
सेतुः सत्यधर्मपराक्रमः ॥ ३१ ॥ भूतभव्यभव १२७
न्नाथः पवनः पावनोनलः ॥ कामहाकामकृत्कां

तः कामः कामप्रदः प्रभुः ॥ ३२ ॥ युगादिकृद्युगाव
र्तोऽनैकमायो महाशनः ॥ अदृश्योऽव्यक्तरूपश्च
सहस्रजिदनंताजित् ॥ ३३ ॥ इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः
शिखंडी नहुषोवृषः ॥ क्रोधहा क्रोधकृत्कर्ताविश्व
बाहुर्महीधरः ॥ ३४ ॥ अच्युतः प्रथितः प्राणः प्राण
दोवासवानुजः ॥ अपांनिधिरधिष्ठानमप्रमत्तः प्रति
ष्ठितः ॥ ३५ ॥ स्कंदः स्कंदधरो धुर्यो वरदोवायु
वाहनः ॥ वासुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पुरंदरः ॥ ३६ ॥

अशोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ॥
अनुकूलःशतावर्तः पद्मीपद्मनिभेक्षणः ॥ ३७॥
पद्मनाभोऽरविंदाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् ॥ मह
र्द्धिर्ऋद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ॥ ३८॥
अतुलःशरभो भीमः समयज्ञो हविर्हरिः ॥ सर्व
लक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान् समितिंजयः ॥३९॥
विक्षरो रोहितो मार्गोहेतुर्दामोदरः सहः ॥ मही
धरो महाभागो वेगवानमिताशनः ॥४० ॥ उद्भ

वः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ॥ करणं
कारणं कर्ता विकर्ता गहनो गुहः ॥ ४१ ॥ व्यव
सायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ॥
परर्द्धिःपरमःस्पष्टस्तुष्टः पुष्टःशुभेक्षणः ॥ ४२ ॥
रामो विरामो विरजो मार्गो नेयो नयोऽनयः ॥
वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः ॥४३॥
वैकुंठःपुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः ॥ हिर
ण्यगर्भः शत्रुघ्नो व्याप्तो वायुरधोक्षजः ॥ ४४ ॥

वि० ऋतुः सुदर्शनःकालः परमेष्ठी परिग्रहः ॥ उग्रः स०
२९ संवत्सरो दक्षो विश्रामो विश्वदक्षिणः ॥ ४५ ॥
विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं बीजमव्ययम् ।
अर्थोऽनर्थोमहाकोशोमहाभोगोमहाधनः॥४६॥
अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर्धर्मयूपो महामखः ॥
नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ॥ ४७ ॥
यज्ञ इज्यो महेज्यश्चक्रतुः सत्रं सतां गतिः ॥ सर्व
दर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४८ ॥

सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत् ॥
मनोहरो जितक्रोधो वीरबाहुर्विदारणः ॥ ४९ ॥
स्वापनःस्ववशोव्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥
वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भोधनेश्वरः ॥५०॥
धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मी सदसत् क्षरमक्षरम् ॥ अवि
ज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता कृतलक्षणः ॥ ५१ ॥
गभस्तिनेमिः सत्त्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः ॥
आदिदेवो महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः ॥ ५२ ॥

उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ॥ शरीर
भूतभृद्भोक्ता कपींद्रो भूरिदक्षिणः ॥ ५३ ॥
सोमपोऽमृतपः सोमः पुरुजित्पुरुसत्तमः ॥
विनयो जयः सत्यसंधो दाशार्हः सात्वतांपतिः
॥ ५४ ॥ जीवो विनयिता साक्षी मुकुंदोऽमितवि
क्रमः ॥ अंभोनिधिरनंतात्मा महोदधिशयो
न्तकः ॥ ५५॥ अजो महार्हः स्वाभाव्यो जिता
मित्रः प्रमोदनः ॥ आनंदो नन्दनो नंदः सत्यध

मां त्रिविक्रमः ॥ ५६ ॥ महर्षिः कपिलाचार्यः
कृतज्ञो मेदिनीपतिः ॥ त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो महा
शृङ्गः कृतांतकृत् ॥ ५७ ॥ महावराहो गोविंदः
सुषेणः कनकांगदी ॥ गुह्योगभीरो गहनो गुप्त
श्चक्रगदाधरः ॥ ५८ ॥ वेधाः स्वांगो जितः कृष्णो
दृढः संकर्षणोच्युतः ॥ वरुणो वारुणोवृक्षः पुष्क
राक्षो महामनाः ॥ ५९ ॥ भगवान् भगहा नन्दी
वनमालीहलायुधः ॥ आदित्यो ज्योतिरादित्यः

सहिष्णुर्गतिसत्तमः ॥ ६० ॥ सुधन्वा खंडपरशु
र्दारुणो द्रविणप्रदः ॥ दिवस्पृक्सर्वदृग्व्यासो वा
चस्पतिरयोनिजः ॥ ६१ ॥ त्रिसामा सामगः
साम निर्वाणं भेषजं भिषक् ॥ संन्यासकृच्छमः
शांतो निष्ठाशांतिः परायणः ॥ ६२ ॥ शुभांगः
शांतिदः स्रष्टा कुमुदः कुवलेशयः ॥ गोहितो
गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ॥ ६३ ॥ अनि
वर्ती निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृच्छिवः ॥ श्रीव

त्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतांवरः ॥ ६४ ॥
श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीविभाव
नः ॥ श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमाँल्लोकत्रया
श्रयः ॥ ६५ ॥ स्वक्षः स्वंगः शतानंदो नंदिर्ज्यो
तिर्गणेश्वरः ॥ विजितात्मा विधेयात्मासत्कीर्त
श्छिन्नसंशयः ॥ ६६ ॥ उदीर्णः सर्वतश्चक्षुरनीशः
शाश्वतः स्थिरः ॥ भूशयो भूषणो भूतिर्विशोकः
शोकनाशनः ॥ ६७ ॥ अर्चिष्मानर्चितः कुंभो

विशुद्धात्मा विशोधनः ॥ अनिरुद्धोऽप्रतिरथः
प्रद्युम्नोऽमितविक्रमः ॥ ६८ ॥ कालनेमिनिहा
वीरः शौरिः शूरजनेश्वरः ॥ त्रिलोकात्मा त्रिलो
केशः केशवः केशिहा हरिः ॥ ६९ ॥ कामदेवः
कामपालः कामी कांतः कृतागमः ॥ अनिर्देश्य
वपुर्विष्णुर्वीरोऽनंतो धनंजयः ॥ ७० ॥ ब्रह्मण्यो
ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्धनः ॥ ब्रह्मविद्ब्राह्मणो
ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ॥ ७१ ॥ महाक्रमो

महाकर्मा महातेजा महोरगः ॥ महाक्रतुर्महाय
ज्वा महायज्ञो महाहविः ॥ ७२ ॥ स्तव्यः स्तव
प्रियः स्तोत्रं स्तुतिः स्तोता रणप्रियः ॥ पूर्णः
पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥ ७३ ॥ मनो
जवस्तीर्थकरो वसुरेता वसुप्रदः ॥ वसुप्रदो वासु
देवो वसुर्वसुमना हविः ॥ ७४ ॥ सद्गतिःसत्कृतिः
सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः ॥ शूरसेनो यदुश्रेष्ठः
सन्निवासः सुयामुनः ॥ ७५ ॥ भूतावासो वासु

देवः सर्वासुनिलयोऽनलः ॥ दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्धरोऽथापराजितः ॥ ७६ ॥ विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ अनेकमूर्तिरव्यक्तः शतमूर्तिः शताननः ॥ ७७ ॥ एको नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् ॥ लोकबन्धुर्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ॥ ७८ ॥ सुवर्णवर्णो हेमांगो वरांगश्चंदनांगदी ॥ वीरहा विषमः शून्यो घृताशीरचलश्चलः ॥७९॥ अमा

नी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोकधृक् ॥
सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः॥८०॥
तेजोवृषोद्युतिधरः सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ प्रग्रहो
निग्रहो व्यग्रो नैकशृंगो गदाग्रजः ॥ ८१ ॥ च
तुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः ॥ चतुरात्मा
चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ॥८२॥ समावर्तो नि
वृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभो दुर्गमो
दुर्गो दुरावासो दुरारिहा ॥ ८३ ॥ शुभांगो

लोकसारंगः सुतंतुस्तंतुवर्धनः ॥ इंद्रकर्मा महा
कर्मा कृतकर्मा कृतागमः ॥८४॥ उद्भवः सुन्दरः
सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः ॥ अर्को वाजस
नः शृंगी जयंतः सर्वविज्जयी ॥ ८५ ॥ सुवर्णबिं
दुरक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाह्रदो महा
गर्तो महाभूतो महानिधिः ॥८६॥ कुमुदः कुंदरः
कुंदः पर्जन्यः पावनोनिलः ॥ अमृतांशोऽमृतवपुः
सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥८७॥ सुलभः सुव्रतः सिद्धः

शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधोदुंबरोश्वत्थश्चाणू
रांध्रनिषूदनः ॥ ८८ ॥ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः सप्तै
धाः सप्तवाहनः ॥ अमूर्तिरनघोऽचिंत्यो भयकृ
द्भयनाशनः ॥ ८९ ॥ अणुर्बृहत्कृशः स्थूलोगुण
भृन्निर्गुणो महान् ॥ अधृतःस्वधृतःस्वास्यः प्रा
ग्वंशो वंशवर्धनः ॥९०॥ भारभृत्कथितो योगी
योगीशः सर्वकामदः ॥ आश्रमः श्रवणः क्षामः
सुपर्णो वायुवाहनः ॥ ९१ ॥ धनुर्धरो धनुर्वेदो

वि॰ दंडो दमयिता दमः ॥ अपराजितः सर्वसहो नि
१३८ यन्ता नियमो यमः ॥९२॥ सत्त्ववान्सात्त्विकः स
त्यः सत्यधर्मपरायणः ॥ अभिप्रायः प्रियार्होऽर्हः
प्रियकृत्प्रीतिवर्धनः ॥ ९३ ॥ विहायसगतिर्ज्यो
तिः सुरुचिर्हुतभुग्विभुः ॥ रविर्विरोचनः सूर्यः
सविता रविलोचनः ॥ ९४ ॥ अनंतो हुतभुग्
भोक्ता सुखदो नैकजोऽग्रजः ॥ अनिर्विण्णः सदा १३९
मर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतः ॥ ९५ ॥ सनात्सना

तनतमः कपिलः कपिरव्ययः ॥ स्वस्तिदः
स्वस्तिकृत्स्वस्तिस्वस्तिभुक् स्वस्तिदक्षिणः
॥ ९६ ॥ अरौद्रःकुण्डली चक्री विक्रम्यूर्जितशा
सनः॥शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीक
रः ॥ ९७ ॥ अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमि
णांवरः ॥ विद्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्त
नः ॥९८॥ उत्तारणोदुष्कृतिहापुण्यो दुःस्वप्नना
शनः ॥ वीरहा रक्षणःसंतो जीवनः पर्यवस्थ

तः ॥ ९९ ॥ अनंतरूपोऽनंतश्रीर्जितमन्युर्भया
पहः ॥ चतुरस्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो
दिशः ॥ १०० ॥ अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो
रुचिरांगदः ॥ जननोजनजन्मादिर्भीमो भीमप
राक्रमः ॥१०१॥ आधारनिलयोधाता पुष्पहा
सः प्रजागरः ॥ ऊर्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः
प्रणवः पणः ॥ २ ॥ प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणभृ
त्प्राणजीवनः ॥ तत्त्वंतत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्यु

जरातिगः ॥ ३ ॥ भूर्भुवः स्वस्तरुस्तारः सपिता
प्रपितामहः ॥ यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञांगो यज्ञ
वाहनः ॥ ४ ॥ यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञी यज्ञभुग्यज्ञसा
धनः ॥ यज्ञांतकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ॥ ५ ॥
आत्मयोनिः स्वयं जातो वैखानः सामगायनः ॥
देवकीनंदनः स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः ॥ ६ ॥
शंखभृन्नंदकी चक्री शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥ रथां
गपाणिरक्षोभ्यः सर्वप्रहरणायुधः ॥ ७ ॥ सर्वप्रह

रणायुध ॐ नम इति ॥ इतीदं कीर्तनीय
स्य केशवस्य महात्मनः ॥ नाम्नां सहस्रं दिव्या
नामशेषेण प्रकीर्तितम् ॥ ८ ॥ य इदं शृणुया
न्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ॥ नाशुभं प्राप्नुयात्
किंचित् सोऽमुत्रेह च मानवः ॥ ९ ॥ वेदांतगो
ब्राह्मणः स्यात्क्षत्त्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यो
धनसमृद्धःस्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ १० ॥
धर्मार्थीप्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थीचार्थमाप्नुयात् ॥ का

मानवाप्नुयात्कामीप्रजार्थीप्राप्नुयात्प्रजाम् ॥ ११ ॥
भक्तिमान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः ॥
सहस्रं वासुदेवस्ये नाम्नामेतत्प्रकीर्तयेत् ॥ १२ ॥
यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च ॥
अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तमम्
॥ १३ ॥ न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विंद
ति ॥ भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः
॥ १४ ॥ शेगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बंध

नात् ॥ भयान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापन्न आपदः ॥ १५॥ दुर्गाण्यतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः ॥ १६ ॥ वासुदेवाश्रयोमर्त्योवासुदेवपरायणः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा यातिब्रह्म सनातनम् ॥१७॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ॥ १८ ॥ इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वि

तः ॥ युज्येतात्मासुखक्षांतिश्रीधृतिस्मृतिकीर्ति
भिः ॥ १९ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो
नाशुभा मतिः ॥ भवंति कृतपुण्यानां भक्तानां
पुरुषोत्तमे ॥ १२० ॥ द्यौः सचंद्रार्कनक्षत्रा खं
दिशो भूर्महोदधिः ॥ वासुदेवस्य वीर्येण विधृता
नि महात्मनः ॥ २१ ॥ ससुरासुरगंधर्वं सयक्षो
रगराक्षसम् ॥ जगद्वशे वर्ततेदं कृष्णस्य सचराच
रम् ॥ २२ ॥ इंद्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो

बल धृतिः ॥ वासुदेवात्मकान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ
एव च ॥ २३ ॥ सर्वागमानामाचारः प्रथमं परि
कल्पते ॥ आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्यु
तः ॥ २४ ॥ ऋषयः पितरो देवा महाभूतानि
धातवः ॥ जंगमाजंगमं चेदं जगन्नारायणोद्भवम्
॥२५॥ योगो ज्ञानं तथा सांख्यं विद्याः शिल्पा
दि कर्म च ॥ वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं
जनार्दनात् ॥ २६ ॥ एको विष्णुर्महद्भूतं पृथ-

ग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रींल्लोकान्व्याप्यभूतात्मा
भुंक्ते विश्वभुगव्ययः ॥ २७ ॥ इमं स्तवं भगवतो
विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम् ॥ पठेद्य इच्छेत्पुरु
षः श्रेयः प्राप्तुं सुखानिच ॥ २८ ॥ विश्वेश्वरमजं
देवं जगतःप्रभवाप्ययम् ॥ भजंति ये पुष्कराक्षं
न ते यांति पराभवम् ॥२९॥ अर्जुन उवाच ॥
पद्मपत्रविशालाक्ष पद्मनाभ सुरोत्तम ॥ भक्ताना
मनुरक्तानां त्राता भव जनार्दन ॥ १३० ॥ श्री

भगवानुवाच ॥ ॥ यो मां नामसहस्रेण स्तोतु मिच्छति पांडव ॥ सोहमेकेन श्लोकेन स्तुत एव न संशयः ॥ ३१ ॥ नमोस्त्वनंताय सहस्र मूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे ॥ सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ॥ ३२ ॥ नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशा यिने ॥ नमस्ते केशवानंत वासुदेव नमोस्तुते ॥ ३३ ॥ वासनाद्वासुदेवस्य वासितं भुवनत्र

यम् ॥ सर्वभूतनिवासोसि वासुदेव नमोस्तुते ॥ ३४ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ जगद्धिताय कृष्णाय गोविंदाय नमोनमः ॥ ३५ ॥ आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् ॥ सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥ ३६ ॥ एष निष्कंटकः पंथा यत्र संपूज्यते हरिः ॥ कुपथं तं विजानीयाद्गोविंदरहितागमम् ॥ ३७ ॥ सर्ववेदेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फ

वि॰ लम्॥तत् फलं समवाप्नोति स्तुत्वा देवं जनार्द- ना॰
नम् ॥ ३८ ॥ यो नरः पठते नित्यं त्रिकालं
१४१ केशवालये ॥ द्विकालमेककालं वा क्रूरं सर्वं व्य-
पोहति ॥ ३९ ॥ दह्यंते रिपवस्तस्य सौम्याः
सर्वे सदा ग्रहाः ॥ विलीयंते च पापानि स्तवे
ह्यस्मिन्प्रकीर्तिते ॥ १४० ॥ येन ध्यातः श्रुतो
येन येनायं पठितः स्तवः ॥ दत्तानि सर्वदानानि १४१
सुराः सर्वे समर्चिताः ॥ ४१ ॥ इह लोके परे

वापि न भयं विद्यते क्वचित् ॥ नाम्नां सहस्रं योऽधीते द्वादश्यां मम सन्निधौ ॥ ४२ ॥ स निर्दहति पापानि कल्पकोटिशतानि च ॥ अश्व त्थसन्निधौ पार्थ कृत्वा मनसि केशवम् ॥४३॥ पठेन्नामसहस्रं तु गवां कोटिफलं लभेत् ॥ शिवा लये पठेन्नित्यं तुलसीवनसंस्थितः ॥ ४४ ॥ नरो मुक्तिमवाप्नोति चक्रपाणेर्वचो यथा ॥ ब्रह्म हत्यादिकं पापं सर्वं सद्यो विनश्यति ॥१४५॥

इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रसंहितायां वैयासिक्यामानुशासनिके पर्वणि दानधर्मे भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रं संपूर्णम् ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

गङ्गाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेंकटेश्वर" छापाखाना,
कल्याण–मुंबई.

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीगु
रुभ्यो नमः ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्माम
नुस्मरन् ॥ यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां
गतिम् ॥१॥ स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जग
त्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च । रक्षांसि भीतानि दिशो
द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः॥२ ॥ सर्व
तः पाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतःश्रु
तिमल्लोकेसर्वमावृत्य तिष्ठति ॥३॥ कविंपुराणम

नुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्य धातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययम् ॥ छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥५॥ सर्वस्यचाहंहृदिसन्निविष्टोमत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेववेद्योवेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ ६ ॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं